

Univerzita Karlova v Praze

Husitská teologická fakulta

Diplomová práce

Kavkazští Židé

The Caucasian Jews

Vedoucí práce:

Doc. Bedřich Nosek

Autor:

Bc. Ludmila Prokopcová

Praha 2009

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu své práce, docentu Bedřichu Noskovi, za jeho odbornou pomoc a chápavý přístup. Velmi si rovněž cením pomoci s překlady z ruského jazyka, kterou mi poskytla paní Marcela Prokopcová.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato diplomová práce byla umístěna v Ústřední knihovně UK a používána ke studijním účelům.

V Praze, dne 17. 8. 2009

Ludmila Prokopcová

Anotace:

Diplomová práce „Kavkazští Židé“ pojednává o populaci Židů v oblasti Kavkazu. Zabývá se jejich historií s důrazem na období Chazarské říše a věnuje se otázkám jednotlivých skupin Židů až do současnosti, s hlavním zaměřením na Horské Židy. Práce je postavena na shrnutí dostupných pramenů, které se snaží uvést do širšího kontextu a vytvořit tak komplexní pojednání zaměřené na historii a vývoj židovské populace. Počátek práce rozebírá specifika oblasti Kavkazu, jako je například neobyčejná jazyková a etnická struktura, ovlivňující obyvatelstvo bez ohledu na náboženskou příslušnost. Následuje část věnovaná historii, jejíž stěžejní body jsou Chazarská říše a další vývoj židovské populace v oblasti, včetně rozdělení na jednotlivé skupiny. Zahrnula jsem rovněž výsledky nejnovějších genetických výzkumů, které řeší otázku vazby mezi chazarskými a Aškenázskými Židy. Poslední část se plně zaměřuje na moderní historii a folklór Horských Židů, kteří jsou nejpočetnější původní skupinou Židů žijících na Kavkaze.

Annotation:

Diploma thesis „The Caucasian Jews“ deals with the population of Jews in the area of Caucasus. The thesis is focused on the history with emphasis on the Khazar period and also deals with the issue of constituent Jewish groups to present situation, concentrated on the Mountain Jews. The diploma work concentrates all available sources and tries to create the comprehensive treatise focused on history and development of Jewish population. The beginning is focused on the rarities of the Caucasian region (e.g. very unusual ethnic and language structure) which affect whole population without reference to religion. The next part deals with history and the crucial point is the Khazar Empire and following development of regional Jewish population, including all Jewish groups. I also incorporated the results of the most recent genetic researches that are focused on the connection between Caucasian Jews and Ashkenazim. The last part is fully concentrated on history and folklore of the Mountain Jews that are the largest original group in the region.

Klíčová slova:

Židé, Kavkaz, Chazarská říše, Chazaři, Horští Židé, Itil, Kavkazská Albánie

Keywords:

Jews, Caucasus, the Khazar Empire, Khazars, the Mountain Jews, Itil, the Caucasian Albania

Obsah:

Obsah.....	5
Úvod.....	7
1. Specifika Kavkazu.....	9
1.1 Historie.....	10
1.2 Náboženství.....	14
1.3 Osídlení, etnická a jazyková rozrůzněnost.....	14
1.4 Folklór a každodenní život.....	17
1.5 Svatyně.....	22
1.6 Umění a řemeslo.....	23
1.7 Shrnutí – tři základní principy života na Kavkaze.....	23
1.7.1 <i>Džigit a jeho tejp/odžach.....</i>	<i>23</i>
1.7.2 <i>Krevní msta a adopce.....</i>	<i>24</i>
1.7.3 <i>Pohostinnost.....</i>	<i>24</i>
2. Počátky židovské na Kavkaze.....	26
2.1 Původ židovské populace na Kavkaze.....	26
2.2 Kavkazská Albánie.....	27
2.3 Židovské osídlení v době pádu a zániku Kavkazské Albánie.....	29
3. Chazarská říše.....	30
3.1 Původ a vznik turkického chanátu na Kavkaze.....	30
3.2 Vzestup Chazarské říše.....	33
3.3 Doba byzantské (ne)přátelství.....	34
3.4 Století rozkvětu pod Davidovou hvězdou.....	35
3.5 Pád Chazarské říše.....	38
3.6 Význam judaismu pro Chazarskou říši.....	39
3.7 Korespondence mezi Hasdajem ibn Šaprutem a králem Josefem.....	40
3.8 Život v Chazarské říši.....	42
3.9 Otázka vazby mezi chazarskými a aškenázskými Židy.....	47
4. Židovská populace na Kavkaze od dob Chazarů po současnost.....	51
4.1 Radhanité.....	53
4.2 Horští Židé.....	54
4.2.1 <i>Baku.....</i>	<i>58</i>
4.2.2 <i>Kuba (Quba).....</i>	<i>59</i>
4.2.3 <i>Derbent (Rusko, AR Dagestán).....</i>	<i>59</i>

4.3 Další skupiny Židů na Kavkaze.....	61
4.3.1 „Subbotnici“ a „Gerim“.....	61
4.3.2 Krymští Židé – Krymčakové.....	62
4.3.3 Kurdští Židé.....	63
4.3.4 Gruzínští Židé.....	63
5. Horští Židé.....	65
5.1 Horští Židé a moderní svět.....	65
5.2 Folklór Horských Židů.....	68
5.2.1 Centrum židovské obce – synagoga.....	68
5.2.2 Umělecké předměty spojené s Tórou – rimmonim a ukazovátka.....	70
5.2.3 Amulety a pověry.....	70
5.2.4 Oblečení a šperky.....	72
Závěr.....	75
Summary.....	77
Použitá literatura.....	79
Seznam příloh.....	82
Přílohy	84

ÚVOD

Vždy mne velmi zajímala schopnost soužití hlavních monoteistických náboženství světa – islámu, judaismu a křesťanství. Domnívám se, že pokud porozumíme tomu, proč je někde možná existence těchto náboženství a jinde je, jak se zdá, vyloučená, můžeme nalézt společnou řeč a vyřešit tak konflikty, které nás tíží. Židé jsou nositeli nejstarší monoteistické tradice a na rozdíl od zbývajících monoteismů mají velmi specifický přístup k okolí - nesnaží se o misii, ale přesto dokážou nezvykle ovlivňovat svoje okolí, aniž by došlo k nežádoucí kontaminaci. Pro oblast Kavkazu jsem se rozhodla proto, že se vyznačuje zcela mimořádnou náboženskou rozmanitostí a navíc přidává neuvěřitelné množství kulturních vlivů se zcela odlišnými základy. V neposlední řadě je třeba také zmínit, že Kavkaz oplývá přírodními krásami a magickým kouzlem, které jsou pro člověka přitažlivé již od počátku věků.

Doufala jsem, že budu tuto práci moci podpořit vlastním zkoumáním na místě, ale bohužel je Kavkaz i dnes nestálé prostředí a hlavní oblasti mého zájmu se nacházejí především v oblasti Dagestánu a Čečenska, tedy v místech, kde se bez zřejmé náklonnosti místních úřadů a dobré znalosti tamních vazeb nelze vyhnout nebezpečí. Tento nedostatek se snažím překlenout rozmanitostí pramenů. V České republice je o informace týkající se Kavkazu a jeho historie, nemluvě o židovské populaci, velká nouze. Například o tématu Chazarů mi poskytla dobrý úvod kniha od ruského/sovětského historika a archeologa L.I.Gumiljova. Přestože se rozsahem nejedná o komplexní pojednání, dobře ukazuje počátky bádání a rozhodující momenty, které nám umožnily objevit první hmatatelné důkazy chazarské existence. Neocenitelným pomocníkem především pro téma Horských Židů byl internet, který mi poskytl poměrně rozsáhlé zdroje, přestože jejich odbornost byla někdy pochybná. Na druhou stranu jsem si uvědomila, že tato oblast světa i dnes vyvolává mnohé dohady a také stále jistě lidskou představivost.

Abych co nejlépe postihla všechna specifika existence židovské populace na Kavkaze, rozhodla jsem se práci pojmout jako průřez historií, během kterého

se ale budeme věnovat blíže některým aspektům kultury a tradic. V první části se pozornost zaměří hlouběji na Kavkaz, jeho historii a specifické rysy. Pak se již budeme plně věnovat historii kavkazských Židů, hlavně období Chazarské říše a následně se zaměříme na jednotlivá židovská etnika/skupiny, především pak Horské Židy a nastíníme si jejich zvláštnosti. Závěr práce bude plně věnován Horským Židům, jejich moderní historii a folklóru. Pro lepší pochopení takto rozsáhlého tématu jsem do práce zahrnula velké množství obrazového materiálu: mapek, obrázků, fotografií a dalších pomůcek. Doufám, že má práce přinese čtenáři nejen souhrn dostupných informací a teorií, ale že jej také nadchne pro toto mimořádné téma.

1. SPECIFIKA KAVKAZU

Rozmanitost a bohatost Kavkazu je dobře zřetelná ve všech oblastech – příroda, lidská populace, kultura, jazyky atd. Přírodní podmínky, které se tolik odrážejí na lidském společenství, jsou rozrůzněné od takřka pouštních a stepních oblastí Ázerbájdžánu po horské, ledem a sněhem pokryté oblasti pohoří Velkého a Malého Kavkazu, kde vrcholky mizí vysoko nad pásmem posledního zalesnění. Kavkaz je zapotřebí vnímat nejen jako oblast hranic kontinentů Evropy a Asie, ale především jako „nárazníkové pásmo“ velmi odlišných kulturních oblastí. Zjednodušeně můžeme říci, že jde o místo střetávání orientálního a evropského pojetí světa. Je to také místo, kde stále nalezneme animismus, ale také oba směry islámu (sunnitský i šíitský), judaismus, křesťanství a velmi zajímavé a starobylé uctívání Pavího anděla – zoroastrismus. Teprve když pochopíme proč je Kavkaz mimořádnou oblastí světa, dokážeme lépe pochopit myšlení a život místních národů a etnik.

Samostatný název Kavkaz (Caucasia, Caucas)¹ má velmi starý původ a odkazuje až ke Starému Zákonu. Kaukas je jméno bájného předka původních obyvatel Kavkazu, který je popisován jako syn Togarmaha, vnuka Jafeta, třetího syna biblického Noa a četnost jazyků na Kavkaze je pak spojována s pádem Babylonské zdi. Oblast Kavkazu je spojována především se dvěma vysokými horskými pásmo: Velkým a Malým Kavkazem. K těmto centrálním horským masivům je ale třeba z historického a kulturního pohledu připočítat mnohem více oblastí. Pokud mluvíme o Kavkaze, je třeba ke Gruzii, Arménii a Ázerbájdžánu na jihu, přidat ještě severovýchodní oblast Turecka s bájným vrcholem Ararat, severozápadní oblast Íránu, nesoucí název Západní a Východní Ázerbájdžán a tedy zahrnout i severní část Kurdistánu. Sever Kavkazu je rozlehlá oblast autonomních republik – Čerkesko-karačájevské, Adygejské, Kabardinsko-balkarské, Ingušska, Severní Osetie (Alánie), Jižní Osetie, Čečenska (Ičkeria) a

---

¹ Příloha č. 2

Dagestánu – které pozvolna klesají do širokých stepí Kalmycka a sahají až k Azovskému moři na západě a povolžské deltě na východě.

Nejsevernějším bodem oblasti Kavkazu je Volžsko-Donský kanál, který byl v minulosti mimořádně důležitou spojnici. V historii byl Kavkaz velmi často rozdělen podél pohoří Velkého Kavkazu, kdy jih byl součástí mnoha starobylých říší, zatímco sever byl po dlouhou dobu považován za zemi barbarskou, plnou podivných národů a kultů. Kromě velehor je Kavkaz i místem četných vodních toků a přiléhá ke Kaspickému, Azovskému a Černému moři. Zvláštní nepřístupnost a přírodní rozmanitost napomohla neobvykle silnému zájmu dobyvatelů a lákala jednu vlnu osídlování za druhou.

1.1 Historie

Kavkaz byl a je „tavícím kotlem“ mnoha etnik a národů. Politické, náboženské i vojenské tláčenice formovaly jeho pohnutou historii a obohacovaly místní kulturu i etnika o nové vlivy. Oblast jižního Kavkazu po většinu času náležela do sféry íránského/perského vlivu, zatímco na severu, v oblasti dnešních autonomních republik, byla domovina mnoha na sobě nezávislých etnik jako např. Alanů, Burtasů, Pečeněgů, Maďarů, nebo Volžských Bulharů. Ve starověku byl jih Kavkazu součástí Médské říše, Achamejnovského impéria a následně tato oblast spadla do vlivu Parthů a Sásánovců. Stejně tak ale helénský a římský kulturní okruh zde zanechal početné a výrazné stopy. V době nastupujícího středověku, po rozpadu římské říše, je zde velmi silně cítit vliv Byzance a to nejen z důvodu vzájemné náboženské spřízněnosti. Dalším velkým momentem byl příchod muslimů – tehdy arabského původu, kteří se zde objevili velmi záhy po vzniku islámu, a podařilo se jim zde získat velkou váhu. Následovalo údobí poměřování sil, kdy Arménie a Gruzie si ponechaly křesťanské pozadí, zatímco zbytek přilnul spíše ke světu muslimskému – zprvu s arabským kulturním zázemím, ale po vzniku muslimské Persie se zde výrazně projevil perský vliv. Ve všech těchto érách se ale severní část vyvíjela zcela odlišně. „Barbarské“ kmeny, které tam vládly a často se vyměňovaly na čelních postech v regionu, vytrvaly vzdorovat

dobyvatelům s pomocí své mytické krvelačnosti, kočovnému způsobu života a také díky špatné přístupnosti z jihu. Díky těmto třem hlavním skutečnostem tak byl sever propojen s jihem spíše skrze obchodní stezky než kulturní, jazykovou nebo etnickou spřízněnost. Spojit jih a sever Kavkazu do uceleného státního útvaru se tak podařilo v historii jen výjimečně. Prvním a nejzajímavějším obdobím, kdy byl celý Kavkaz spravován jedinou říší, byla doba Chazarské říše. Tento mimořádný počín vedl ke vzniku velké říše, která beze zbytku pokrývala celou oblast od Volžsko-Donského kanálu po oblast Dagestánu, Abcházie a severního Ázerbájdžánu². O pokrytí stejně velké oblasti se pak v historii pokoušela ještě Osmanská říše a Rusko / SSSR³, ale s nevelkým úspěchem a často za cenu mnoha lidských životů. Je v podstatě možné říci, že spojit na delší dobu efektivně jižní a severní Kavkaz se od dob Chazarů již nepodařilo. Abychom ale ukázali, že Kavkaz nebyl jen loutkou připojovanou k silnějším sousedům, zmíníme několik důležitých říší a státních útvarů, kterým se podařilo podmanit si větší části Kavkazu a odolávat chamtivým sousedům. Historicky důležité byly tyto státní útvary: Ibérie, Starověká Arménie a Kavkazská Albánie. Přestože se nám názvy zdají povědomé, jde jen o shodu jmen. Starověká Arménie byla větší než dnešní Arménie a táhla se od oblasti jezera Sevan k oblasti jezera Van a také přes valnou část provincie Východní a Západní Ázerbájdžán (nynější severozápadní oblast Íránu). Další důležitou říší byla Ibérie, což je původní název pro státní útvar na území dnešní Gruzie. Tou nejzásadnější ale byla tzv. Kavkazská Albánie (bez souvislosti s dnešní Albánií), které budeme později věnovat velkou pozornost, neboť byla „předchůdcem“ Chazarské říše v Dagestánu a části Ázerbájdžánu, a také byla pramenem některých rysů usedlé chazarské společnosti.

---

² V době největší slávy (cca. 9. a 10. století) byl celý jih Kavkazu oslaben a platil tribut, zatímco na severu Chazarská říše dosáhla až k pramenům Volhy, Donu a Dněpru.

³ Během Ruské občanské války od 9. 4. 1918 do 26. 5. 1918 a pod sovětským vlivem od 12. 3. 1922 do 5.12 1936 zde existoval unifikovaný Transkavkazský stát.

Jak jsme se již zmínili, po vymizení těchto říší zde převahu na skoro 500 let převzala Chazarská říše, která navždy změnila „tvář“ kavkazské společnosti a přinesla sebou zcela nové a nepoznané vlivy turkických kmenů. Z tohoto důvodu, stejně jako pro její význam pro židovské dějiny, jí věnujeme celou příští kapitolu.

V době pochazarské se zde znovu přelévá vliv mezi byzantskou a perskou říší, ale objevují se další nové kmeny, tentokrát nikoliv z oblasti Mongolska a středoasijských stepí, ale z oblasti centrálního Ruska (evropská část). Zároveň zesiluje jedna část turkických kmenů, kterou sem „zavála“ již doba předchazarská a spolu s novými „posilami“ ze střední Asie se rodí budoucí Turci, kteří dobudou Cařihrad a dají vzniknout velkolepému Osmanskému impériu.

Kavkaz se tedy postupně zřetelně rozděluje na severní část pod ruským vlivem a jižní část pod vlivem Persie a Osmanů. Faktem zůstává, že díky okrajovosti této části a její relativní nedostupnosti, se zde dařilo velkému množství etnik a vzájemné etnické nebo náboženské konflikty zde byly výjimečné. Autonomní postavení místních obyvatel pak podporovalo jejich potřebu udržovat si paralelní kulturní a jazykové zázemí, kdy jedna část byla v souladu s převládajícím vlivem, zatímco druhá část byla věrná původnímu založení obyvatelstva.

Osmanská říše spolu s Persií si zachovali na jihu silný vliv až do počátku 20. století, stejně jako Rusko / SSSR na severu. Nové a nepříliš pozitivní změny přineslo právě období, kdy se rozpadala Osmanská říše, a vznikalo moderní Turecko, a kdy bylo carské Rusko postupně nahrazeno Sovětským svazem. Proměny okolního světa samozřejmě ovlivnily i Kavkaz. Všechny místní státy a kmenová území byly náhle pohlceny. Východní a Severní Ázerbájdžán připadl Íránu, Kurdistán se „rozpustil“ mezi dnešní Turecko a Irák a takřka celý Kavkaz pohltit SSSR. Necitelnost sovětského vlivu k etnickým, náboženským a kulturním odlišnostem byla zhoubou pro velkou část historického dědictví na Kavkaze a nesmazatelně jeho část ztratila. Za to, co nám zůstalo z „předsovětského“

Kavkazu, patří díky místnímu houževnatému obyvatelstvu, které se vždy snažilo chránit se před nežádoucí asimilací.

V dnešní době se Kavkaz znovu snaží o samostatný život. Kavkazské republiky se spolu s autonomními ruskými republikami pokouší o využití nabyté samostatnosti/autonomie a maximální rozvinutí historické odlišnosti. Jelikož ani dnešní státy v této oblasti nejsou ani zdaleka etnicky a nábožensky jednotné, je zde bohužel stále dost třecích ploch. Snad nejlépe se s tímto stavem vypořádal převážně muslimský Ázerbájdžán, jehož nerostné bohatství mu umožňuje soustředit se na jiné oblasti společenského života, než jsou náboženské a etnické otázky. Arménie a Gruzie jsou na rozdíl od Ázerbájdžánu poněkud chudší a jiné je i jejich náboženské pozadí, neboť zde převažují křesťané. Je také pravda, že především Gruzie má velké problémy s ruským vlivem a trpí silnou vnitřní destabilizací. Zdá se, jako by nabytá samostatnost nebyla tak úplně ideální pro severní oblasti Gruzie, které by se raději těšily ze spojení s Ruskem, jež by podle jejich názoru přineslo ekonomickou stabilizaci.

Jak jsme si již naznačili, historický Kurdistan je dnes bohužel rozdělen, především mezi Turecko a Irák, ale i zde dochází k malému zlepšení. Přestože se nedá zatím počítat s obnovením tohoto státu, je možné doufat ve větší autonomii jeho jednotlivých provincií. Paradoxně zde pomáhá neutěšená situace v Iráku po okupaci Spojenými státy. V nastalém administrativním a mocenském chaosu se totiž podařilo kurdkému severu ještě zocelit svou autonomii a to i díky tomu, že zde není problém mezi sunnitskou a šíitskou menšinou.

Otázka autonomních ruských republik v oblasti severního Kavkazu je dnes mimořádně složitá – stačí připomenout například konflikt v Čečensku, a jak uvidíme, jejich rozmanité etnické i náboženské složení výrazně „přitahuje“ konfliktní situace, obzvláště pokud dojde k radikalizaci na některé ze zúčastněných stran. Vlastně můžeme říci, že to co činí Kavkaz tak mimořádným – rozmanitost náboženství, etnik, jazyků a kultury – jej zároveň činí velmi „horkou“

půdou. Stále se zde totiž považuje přebírání vedoucího postavení v závislosti na momentální síle širší rodiny nebo kmene za přirozené a oprávněné nabytí moci⁴.

1.2 Náboženství

Kavkaz oplývá opravdu mimořádnou směsicí náboženství, Hlavní skupinou jsou zde i z historického hlediska křesťané a muslimové. Zdejší muslimové zahrnují obě větve islámu – sunnitskou (např. Turci, Kurdové, Adygové) a šíitskou (Ázerové, Tatové). V Čečensku dokonce nabývá na síle radikální sunnitský islám – wahhábismus. Křesťanství jde zde také velmi rozmanité. Najdeme zde jak katolíky tak protestanty (arménská apoštolská církev), samozřejmě pravoslavné (např. Osetové) nebo dokonce autokefální gruzínskou církev (Svanové). Oblast je také bohatá na původní kultury, které více či méně prostupují i do dnešní moderní společnosti nebo organizovaného náboženství. Abcházové vyznávají specifickou směs křesťanství a islámu, zatímco u Buduchů, Chynalugů či Cachurů najdeme „směs“ islámu a původních kultur. Velmi zajímavá je i zdejší populace Jezídů – vyznavačů zoroastrismu a také skupina Kalmyků, kteří vyznávají tibetský lámaismus. Pro nás bude důležitá především kavkazská populace Židů, kteří se zde dělí na několik velmi specifických skupin, z nichž nejznámější a nejpočetnější jsou tzv. Horští Židé.⁵

1.3 Osídlení, etnická a jazyková rozrůzněnost⁶

Lidé od pradávna využívají k osídlení především pohostinných a přístupných území. Kavkaz v tomto ohledu představuje jakýsi paradox pravděpodobně zapříčiněný častým dobýváním. Osídlení samozřejmě i zde najdeme hojně v oblasti řek (Terek, Kura, Araks), jezer (Sevan) nebo na mořském pobřeží (například města Derbent, Machačkala, Astrachaň, Baku, Suchumi).

---

⁴ Tento systém se stále uplatňuje v ruských autonomních republikách a stojí také za velkou částí problémů v Čečensku.

⁵ Zápisky z předmětu Kavkazské obyčejové právo, FF UK (rok vykonání atestace 2007/2008), vedoucí dr. Petra Kohoutková

⁶ Příloha č. 1

Pravým opakem tohoto osídlení jsou často opevněná městečka a vesnice ve vysoko položených horských údolích, které se nazývají „auly“ a jsou druhou tváří tradičního života na Kavkaze⁷. Část z nich je i dnes přístupná jen velmi obtížně a zastávka autobusu se někdy nachází i 4 dny pěšky od vesnice. Díky této odloučenosti údolí Velkého Kavkazu se zde mohlo „při životě“ udržet tolik etnik a národů na jednom území. Některé z těchto národů nemají často více než 2 nebo 3 tisíce obyvatel a jsou opravdovým etnologickým „pokladem“. Bohužel se zde v době SSSR silně podporoval odchod do nížin, či lépe by bylo říci, že byl tento odchod často „povinně dobrovolný“⁸.

Tento odchod bohužel velmi silně narušil jednotlivé roztroušené populace a následné pokusy o asimilaci díky tomuto zaznamenaly jistý „úspěch“. Samozřejmě, že tento odchod pokračoval i po pádu SSSR, neboť život v nížinách a větších aglomeracích je mnohem pohodlnější a slibuje snazší život. Je tedy logické, že především mladší populace tomuto lákadlu jen stěží odolává. I přes tento trend je však stále ještě řada „živých“ vesnic.⁹

V historii, ale i dnes, můžeme říci, že co údolí, to jiný národ. Vzájemná komunikace byla ztížena nejen terénem a etnickou odlišností, ale i často zcela nepodobnými jazyky. Tato „izolace“ pomohla zachovat kavkazskou rozmanitost po mnoho staletí.

Nejpůvodnějším osídlení Kavkazu jsou obyvatelé pocházející z tzv. Kavkazských národů, které se dělí na 4 základní skupiny:

- a) NACHSKOU – Čečeni, Inguši
- b) KARTLIJSKOU – Grizíni, Adžarové, Mingrelové, Svanové a mnoho různých podskupin především gruzínského původu

---

⁷ Svým vzhledem hodně připomínají opevněná města a vesnice například v italském Toskánsku.

⁸ Slyšela jsem i příběhy o tom, že „horší“ lidé tento odchod nesli velmi těžce, neboť jim fatálně chybělo jejich prostředí a „komfort“ nového života jim to nemohl vynahradit. Z mytologického hlediska totiž byly nížiny dokonce považovány za jakési „podsvětí“, sídlo nečistých sil, ze kterého přichází žáby, hadi a další nečistí tvorové.

⁹ <http://www.ozzogar.bloguje.cz/713752-valka-v-gruzii-a-kdo-to-vlastne-na-kavkaze-vsechno-zije.php>

- c) ABCHÁZSKO-ADYGEJSKOU – Abcházové, Argové, Čerkesové, Kabardové, Abázové
- d) DAGESTÁNSKOU – Avaři, Lezgové, Dargové, Lakové, Cachuři, Buduchové a další.

Mnoho z těchto národů ještě stále velmi silně reflektuje svou tisíciletou historii a velká část jejich legend a historických zkazek má podobné rysy: například zmiňují Noemovu Archu. Výše uvedený výčet pak samozřejmě doplňují národy indoevropské a altajské skupiny. Ze skupiny indoevropského původu jsou asi nejzajímavější Arméni, kteří patří do thrácko-arménské větve a jsou vzdálenými potomky mocné a starobylé říše Urartu a thráckých „protoarménů“. Díky velkému spojení s Persií / Íránem zde nalezneme i obyvatelstvo íránské větve, k nimž patří Osetové (potomci Alanů), Tatové, Kurdové a Lahičané. Tento malý národ čítající jen několik tisíc lidí prý vznikl tak, že perský šáh pozapomněl část své armády v jednom odlehlém kavkazském údolí a tento zbytek jeho vojska si „opatřil“ ženy a v údolí se usadil. Ještě je třeba zmínit se o obyvatelstvu, které sem časem našlo cestu – Rusové, Ukrajinci a Řekové (taktéž samozřejmě indoevropského původu). Altajská skupina je na Kavkaze zastoupena především lidmi turkického a mongolského původu. Tato větev sehrála velmi důležitou úlohu v historii a přivála nový impuls ze stepí Střední Asie, kterému vděčíme nejen za Chazarskou říši, ale také za Osmanské impérium.

Tak jak je rozmanité osídlení, tak je také bohatá i jazyková struktura této oblasti. Je těžké nějak zevšeobecňovat, protože jednotlivé etnické skupiny mají jiné jazykové základy, ale můžeme říci, že až na sdílené výpůjčky jsou jazyky obdobně rozděleny podle větví původu jejich mluvčích. Po SSSR zde zůstal velmi silný vliv ruského jazyka, ale jak ukazuje mapa, jazyková rozmanitost je skutečně mimořádná. Kromě ruského vlivu se zde ještě můžeme setkat s prvky typickými pro turecké nebo perské jazykové prostředí.

Pokusme se tedy nyní alespoň nastínit jazykovou strukturu. Máme tři hlavní jazykové oblasti:

a) Autochtonní jazyky

→ jihokavkazská rodina: asi 4. mil mluvčích, aglutinační systém, spadají sem především Gruzíni, Megreskové, Svanové, Lazové;

→ abcházsko-adygejská rodina: přeshraniční, táhne se podél hřebene Velkého Kavkazu;

→ valašská rodina: Čečenci a Ingušové;

→ dagestánská rodina: obsahuje velké množství podskupin, například Avar, Dargin, Lak, Dido či Lezginská rodina.

b) Turecká větev Altajských jazyků

→ jižní oghuzská větev: ázerbájdžánština, turečtina, turkmenština;

→ severní kypčacká větev: Nogajci, Karačajevci, Balkaři a další.

c) Indoevropské jazyky

→ íránská větev: tatština, talyjština;

→ další jazyky smíšeného původu: osetština, ruština, arménština.¹⁰

Jazyky jsou často aglutinační s mimořádně zajímavým rozložením vokálů a konsonant. Příkladem je nepříliš rozšířený jazyk ubychština, který má 80 konsonant a pouze 1 vokál (někde se objevuje pravděpodobně další vokál). Bohužel nevíme, zda je tento jazyk ještě i dnes aktivní, protože poslední 2 mluvčí byli zaznamenáni před 10 lety.

1.4 Folklór a každodenní život

Folklór odráží hluboké historické kořeny a zároveň se v něm zrcadlí i pozdější vlivy, či rysy společné většině lidské populace. K těmto typickým rysům nebo postavám, které nalezneme nejen v kavkazském folklóru, patří například legenda o potopě nebo hrdinské postavy lidského nebo polobožského původu, které podporují lidstvo v jeho krušných začátcích. Tyto postavy obvykle zahrnují bojovníky či bohatýry a na druhé straně moudré stařešiny, mudrce. Kulturní

---

¹⁰ Zápisky z předmětu Kavkazské obyčejové právo, FF UK (rok vykonání atestace 2007/2008), vedoucí dr. Petra Kohoutková

hrdinové symbolizující bojovníka jsou obdobou jiných obrazů známých z Předního východu (viz mýtus o Kumarbim, Enuma eliš, Kronos versus Uranos) a jde tedy o hrdiny, kteří na pomezí lidského a božského světa pomáhají lidem, často přes vůli bohů. Vítězství tohoto hrdiny je často symbolizováno získkem půdy nebo nějakou novou zásadní schopností (rozdělat oheň, stavět, získávat nerostné bohatství, na Kavkaze je za „božskou“ činnost prováděnou lidmi považováno kovářství). Tyto hrdiny často spojují následující charakteristické znaky:

- a) zázračné početí,
- b) zázračné zrození (z božské matky, hrdiny a víly),
- c) opuštěn a vychován zvířaty nebo pastýřem, úklady o život (Oidipus, Romulus a Remus - vlčice, Kýros - fena, Siegfried - laň, Percival/Lancelot/Tristan – sirotci),
- d) nezranitelnost nebo zranitelnost na jednom skrytém místě (např. Achilles, Isfandijár, Siegfried),
- e) hrdinské činy,
- f) zkrocení zázračného zvířete (např. Bukefalos, Burák, Džalali),
- g) zbraň,
- h) zkoušky a iniciace, boje o ženu, boj s nestvůrami (např. ohnivý býk, lvi, hydry, Medúza).¹¹

Často se objevují také zmínky o „zlatém věku předků“, jež je na Kavkaze symbolizován „pokolením bohatýrů“, dobou, kdy si člověk dovedl zasloužit to, co má a kdy byl neohroženým bojovníkem. Také zde najdeme narážku na hrdinu ukrytého pro případ „nejvyšší nouze“. Tento hrdina je dobře znám i z českých pověstí, kde je zastoupen skupinou blanických rytířů. Na Kavkaze se jedná o „emíra v hoře“ a bývá ztotožňován s různými hrdiny a polyhistorickými osobami (např. Artavazd). Skrytý hrdina má dvojí důležitý význam: dokud se neobjeví, lidé

---

¹¹ Zápisky z předmětu Kavkazské obyčejové právo, FF UK (rok vykonání atestace 2007/2008), vedoucí dr. Petra Kohoutková

vědí, že nenastává fatální situace a pokud se objeví, mají lidé naději na záchranu navzdory zásahům zvenčí.

Bohové a bůžci jsou zde mimořádně rozšířeni a představují pantheon založený jak na silách přírody nebo místních bozích, tak na „importovaných“ vlivech a znovu odráží typické představy člověka o světě bohů i jeho vlastním. Bohové mají lidské vlastnosti a většinou velmi ambivalentní charakter, pravidelně interagují se světem lidí a tyto interakce často i sami vyvolávají. Objevuje se také ženský symbol pramatky, který v sobě nezřídka zahrnuje i myšlenky chaosu, podsvětí i nebe. Jednotliví bozi mají i své služebníky (např. trolové) a také se objevují veličiny, které v sobě spojují svět lidský a božský (např. víly). Samozřejmě je hojně rozšířený totemismus, který zahrnuje všeobecně uctívaná zvířata, jakými jsou vlk či medvěd. Později se objevuje silný symbol koně, který se později stává neodmyslitelným partnerem hrdiny. Další často užívané přírodní symboly jsou pavouci, žáby či hadi. Přestože se většinou setkáváme s mužským principem, ženský ekvivalent nechybí a získáváme tak ucelený obraz. Objevuje se tak diáda, která popisuje vzájemné vztahy mezi ženou a mužem. Často se také počínají objevovat první příběhy o vzájemné nevěře nebo incestu. Dalšími typickými postavami jsou „svůdkyně / démonky“ (dobili a doobileby)¹², ale i princezny nebo ženské ideály nenaplněné lásky.

To, co jsme si zatím řekli o kavkazském folklóru je s drobnými odlišnostmi společné většině oblastí. Bohužel pokud chceme popsat každodenní život lidí na Kavkaze, nezbude nám než zevšeobecňovat a také musíme mít na paměti, že velkou roli hraje náboženská příslušnost.

Nejprve se budeme věnovat dvěma typickým skupinám obyvatel, které symbolizují 2 rozdílné přístupy k životu a přírodě – lovci / zemědělci a usedlé / kočovné obyvatelstvo. „Prototypem“ Kavkazana je rozhodně lovec, který je již

---

¹² Zápisky z předmětu Kavkazské obyčejové právo, FF UK (rok vykonání atestace 2007/2008), vedoucí dr. Petra Kohoutková

usedlý. Lov je zde hlavní doménou mužů a to bez ohledu na jejich etnický původ, a i dnes se muži cítí být s touto myšlenkou spjatí a nošení zbraně nebo schopnost porazit zvíře je stále základní mužskou dovedností. Ženám byl tradičně prisouzen především domácí krb, i když zde byly výjimky. Typickými dny pro lov byl pátek, sobota a neděle, kdy se nesměli věnovat zemědělství. S úlovkem bylo zacházeno s úctou a pastýřce lesní zvěře Dali bylo vždy před započatím lovu obětováno jako poděkování za budoucí úlovek, ale i zato, že nechá lovce naživu. Po lovu se u ohně zvíře stáhne, vyvrhne a játra spolu se srdcem se připraví jako oběť Dali (obě bylo považováno za symbol citu u lidí). S úlovkem se lovci vraceli tajně, aby nebyli uhranuti (velmi rozšířená pověra na Kavkaze až do dnes). Typickou mužskou výsadou byly tzv. razzie. Ty byly vyhlašovány stařešinou a jednalo se o nájezdy do sousedství, většinou za účelem msty nebo loupeže (typicky uloupení dívek).

Tradiční rodina je patriarchální a patrilinéární, přičemž společné bydlení zahrnovalo i 4 generace. U Chevsurů šlo o menší rodiny, často rodiče s dětmi a nesezdanými bratry, zatímco u Pšavů žili bratři s rodinami dohromady a například Svanové zakládali společná pokrevní hospodářství. Arméni svou velkou rodinu / klan nazývají odžach⁶¹³, zatímco u Čečenů se užívá výrazu tejp a v Ázerbájdžánu se setkáváme s teritoriálními klany (Baku, Karabach atd.). Samozřejmostí je, že zájmy jednotlivce jsou podřízeny prospěchu klanu a klan je také často hlavní morální autoritou, která je nadřazena státnímu systému práva.

Tak jako v jiných patriarchálních společnostech se silným kultem předků, jsou i zde ženy v nevýhodném a podřízeném postavení. Narození dívky bylo podstatně méně příznivou událostí než narození chlapce. Dívka totiž opustila rodinu po sňatku, zmizela tak pracně živená pracovní síla a také nemohla udržovat kult předků. Narození chlapce provázela hostina a střelba, dvě kulky byly poté vloženy do kolébky jako příslib, že chlapec vyrostе ve statného džigita – nebojácného lovce / bojovníka, který nesměl dávat najevo bolest, výborně jezdil

---

¹³ Název domácího ohniště.

na koni a střílel. Džigitem, „nеспoutaným mužem“, už ale nebyl muž ženatý, protože ten musel myslet na blaho své rodiny a byl tak nucen dbát na následky svého jednání.

Za dívku se při svatbě platila cena tzv. kalym, jehož cena se stanovovala v závislosti na vzhledu a původu nevěsty (kněžny stály až třikrát více). K zaplacení se užívalo mečů, koní či otroků, ale v případě špatné finanční situace ženicha bylo možné, aby si ženich cenu nevěsty odsloužil u jejího otce (cca. osm let).¹⁴ Při výběru nevěsty bylo třeba brát zřetel také na její možný příbuzenský vztah s budoucím ženichem. U Čečenců trval příbuzenský vztah do třetí generace, ale u ostatních etnik šlo o odstup šesti nebo sedmi generací. Zakázány byly i vztahy jež by narušily vztahy kmotrovské (zde šlo dokonce o 14 generací), caclobu (viz dále) nebo pomléčné vztahy (tento případ je znám i u Arabů).

Ženě kromě obstarání domácnosti připadla hlavně role matky. Žena byla majetkem otce a poté manžela, ale měla možnost se rozvést. Velkou výhodou ženy byla její finanční nezávislost. Na rozdíl od muže totiž mohla vlastnit majetek a především finance. Patřilo jí její věno (tzv. sathavno), ke kterému se připočítala i cena svatebních darů a tím byla žena zaopatřena pro případ rozvodu. Na tento majetek měla žena výhradní právo, muž s ním nesměl nakládat (muž byl naproti tomu pouze „správcem“ rodinného majetku a směl nakládat jen s některými svými osobními věcmi).

Centrem tradičního domu bylo ohniště, do něhož se nesmělo vstupovat a které nevěsta při svatbě obcházela, aby zajistila úspěšnou domácnost. Vedle ohniště byla ještě pec a lavaš – stoleček na pečení chleba. Žena se také starala o zásoby a měla k nim výhradní přístup. Mezi ženami v jedné domácnosti byly vztahy vždy odvislé od jejich postavení v hierarchii, přičemž nejstarší žena byla tou nejmocnější. Lidé seděli a spali na vyvýšeném místě zakrytém kobercem, které se nazývalo tachta (v urdštině to znamená trůn). Někdy spali všichni v jedné

---

¹⁴ U Osetů se kalym nazýval irad a dosahoval i 100 volů.

místnosti (někdy i 100 osob), ale u Osetů se vyskytovaly oddělené pokoje a Chevsurové měli oddělená patra domu podle pohlaví.

U Chevsurů a Pšavů nalézáme velmi neobvyklý institut povoleného blízkého přátelství, které mělo chlapci sloužit jako test sebeovládání. Povolen byl i intimní vztah týkající se horní poloviny těla, ale většinou platila zásada, že bylo povoleno vše, pokud dívka neotěhotněla. Džigit totiž měl být schopen ovládat své tělo i mysl. Vztahy mezi cacali (strany cacloby) se nezhřídky kdy udržovaly i po svatbě a byly tolerovány.

Ženy byly považovány za nečisté a intimní styk s nimi před lovem mohl způsobit neúspěch. Poskvrněnost ženy vzrůstala především v době periody, porodu či šestinedělí (obdobně u Židů i muslimů). Žena se typicky v tuto dobu odebírala do chatrče Samvrelo, kde trávila čas periody a která byla pro muže plně zapovězena (nesměl ji ani zahlédnout). Porod a šestinedělí probíhalo v chatrči Kokhi, která byla několik kilometrů od vesnice a žena se tam sama odebrala před porodem, sama porodila a také tam sama obstarala novorozence. Po dokončení šestinedělí a všech očistných rituálů se směla vrátit do vesnice, a jelikož žena po porodu přinesla nečistotu na celý dům, následovalo smývání nečistoty z obydlí krví ovce a vykuřováním. Výjimkou, kdy mohl být muž u porodu, bylo, když šlo o velmi těžký porod ohrožující život matky nebo dítěte. Tehdy směl střelbou u ramene rodící ženy zahánět zlé duchy. Žena získávala na vážnosti věkem, s tím se pojil i nárůst svobody a možnosti účastnit se jednání stařešinů nebo urovnat krevní mstu.

1.5 Svatyně

Tato náboženská stavba se nazývá chati nebo džvari a je typická pro gruzínské pohanství, které se nejvíce vyznávalo v Pšavsku a Chevsureti. Chati byla používána často i poté, co rodina přešla na některé z organizovaných náboženství a mívala pro rodinu mimořádný význam. Byla výrazně spjata s kultem předků a přístup do jejího okrsku měli jen rituálně čistí muži. Ve svatyni se nacházely důležité kultické předměty jako rohy zvířat, kovářské nářadí, zbraně

nebo „ikony“. Svatyně byla uctívána krví obětovaných zvířat a byla svědkem všech velkých momentů v životě rodiny.

1.6 Umění a řemeslo

Řemeslo bylo na Kavkaze vždy na velmi vysoké úrovni a to především v těch oblastech lidského života, které byly upřednostňovány. Velmi silně se vyvinulo řemeslnicky dokonalé zpracování kovů, čehož bylo využito především v nožířství a při výrobě zbraní. Vysokou úroveň nalezneme i při zpracování kůže a kožešin a stejně je tomu i při výrobě oděvů. Oděvy byly barevné a šité většinou v tradičních tvarech a střízích (jeden typ ženských šatů byl podobný ženským gotickým šatům). Na pomezí mezi řemeslem a uměním je výroba koberců a šperkařství. Koberce byly známkou bohatství a činily zařízení domu útulnějším. Při jejich výrobě se estetické cítění autora spojovalo s tradičními motivy, které byly často typické pro jednotlivé rodiny. Šperkařství zahrnovalo především práci se stříbrem a zlatem¹⁵ bez vkládání kamenů. Ženy a muži nosili náhrdelníky, řetízky s amulety a ozdobné pásy. Ženy se zdobily náušnicemi a muži dávali přednost ozdobným sponám k popruhům zbraní nebo zdobené pochvě na dýku.

Vrcholem umění byla literární a písňová tvorba. Hlavními náměty byla láska, lov, hrdinské činy bohatýrů nebo předků a opěvování bohů. Zpěv byl sólový i sborový, často i polyfonický. Doprovodným nástrojem byly loutna (panduri) nebo pastýřská flétna (salamuri). Dokonce se setkáváme i s jódlováním (Samegrelo) a místy i se smíšeným zpěvem mužů a žen. Hudba byla často doprovodem k tancům, které byly určeny pro slavnostní příležitosti i běžné dny.

1.7 Shrnutí – tři základní principy života na Kavkaze

1.7.1 Džigit a jeho tejp/odžach

Princip džigita a kodex cti byl všeobecně rozšířen. K pojetí neohroženého a soutěživého (jach) džigita se připojují i povinné razzie a krádeže v cizích komunitách, kdy si džigit mohl získat označení abrek (hrdina). Důležitou součástí

---

¹⁵ Jáson a Argonauti podle pověsti hledali zlaté rouno – mohlo jít o kořist z Gruzie, kde se zlato z řek rýžovalo přepouštěním přes ovčí rouno.

kodexu bylo, aby šlo o krádež nikoliv o násilné odebrání věci (netýká se razií). Tento „idol“ mužství rozvíjel romantické představy a zdatnost džigita měla vliv na jeho možnost sňatku. Džigit byl symbolizován zbraněmi, koněm, vousy a v pozdější době byla zdatnost džigita poměřována jeho schopností vzdorovat „uchvatiteli“ – tedy jeho schopnost skrývat se v horách a odporovat státní moci (především v případě SSSR). Musel také být uctíván ke starším a nikdy nehanobit předky. Vazby, které udržoval, musely být plně v souladu s politikou klanu a dobrý džigit byl „pokladem“ rodiny i klanu (klany někdy mají i 300 rodin). Svoboda a rovnost mezi muži v klanu byla dalším symbolem neohroženého života horských bohatýrů a přetrvává až dodnes, neboť se odráží v chování moderní společnosti.

1.7.2 Krevní msta a adopce

Krevní msta (stejně jako např. v Albánii nebo v arabské společnosti) je forma vypořádání se se ztrátou člena rodiny a je otázkou cti. Protože často docházelo k nezvladatelnému cyklickému násilí (což bylo společensky i ekonomicky nevýhodné) byla zde možnost pro viníka vyplatit se nebo se nechat adoptovat matkou oběti. Další možností byla výměna dětí mezi znepřátelenými klany za účelem výchovy, což pomohlo urovnat vzájemné vztahy.

1.7.3 Pohostinnost

V celém Orientu je pohostinnost nejvyšším imperativem i vůči naprosto cizím lidem. Je třeba se o návštěvníka dobře postarat, poskytnout to nejlepší k jídlu, zahrnout jej dárky a pozorností. Nikdy není naznačeno, že se zdržuje návštěvník příliš dlouho a zároveň za poskytnuté laskavosti není vhodné přijmout dárek ze strany návštěvníka.

Nyní, když jsme si již naznačili v hlavních rysech vše podstatné o životě na Kavkaze, můžeme se hlouběji věnovat zkoumání té oblasti, která nás zajímá především. Je třeba mít na paměti, že na Kavkaze není nikdy minulost mrtvá a vytrvale zasahuje i do života moderního člověka. V horách je stále mnoho míst, která jsou málo či vůbec zasažena moderním světem a život tam se jen nepatrně

liší od života předků. Džigitem se touží stát i dnešní mladíci ve městech, kdy snaha zaujmout a získat si proslulost a úspěch, i když ne vždy legálními prostředky (naoř. Čečensko), je centrem jejich životní filosofie. Muž je stále ten, kdo má zaopatřit rodinu a žena má držet domácnost a vytvářet teplo domova. Pro nás bude rozhodující skutečnost, že i židovské obyvatelstvo na Kavkaze přijalo velkou většinu obyčejů a jejich každodenní život se nijak výrazně neliší od jejich nežidovských sousedů.

2. CHAZARSKÁ ŘÍŠE A POČÁTKY ŽIDOVSKÉ POPULACE NA KAVKAZE

2.1 Původ židovské populace na Kavkaze

Nejprve je důležité si uvědomit, kdy začali na Kavkaz přicházet první Židé, neboť Chazarské říše vznikající na počátku 6. století rozhodně nebyla prvním židovským osídlení v této oblasti. Názory na původ prvotního židovského osídlení se různí, ale společným východiskem všech úvah je to, že se jedná o obyvatele původem z oblasti Palestiny, kteří byli zavlčeni perskými vládci. Víme, že potomci těch, které odvedl Nabuchadnezar, žili v hojném počtu v oblasti Parthské říše a perských území blízko Arménie¹⁶. Většina těchto lidí se zabývala zemědělstvím a řemeslem, stabilně se zde usadila a zapojila se do ekonomické a společenské struktury oblasti natolik, že nevyužili možnosti návratu v době Kýra Velikého. Podle záznamů pocházejících z doby 400 let před Kristem měli Židé v diaspoře dokonce nové hlavní centrum v oblasti Arménie, které se nazývalo Shambat. Toto město je také uváděno jako místo „zrodu“ důležitých židovských rodin, které i v následujících staletích výrazně formovaly židovskou společnost v oblasti. Hovoří se například o rodině Bagratumi¹⁷, která i v 18. Století vévodila seznamu předních ruských židovských rodin. Později se dokonce podařilo potomkům obyvatel zavlčených z Palestiny získat významné funkce v perské administrativní hierarchii – hodnost satrapa a také vysokého hodnostáře, který prováděl korunovaci. Ruský archeolog a jazykovědec Vševolod Miller zastává názor, že velká populace žila i v oblasti dnešního Ázerbájdžánu, tehdejší součásti Médské říše s názvem Atturpatakan. Toto místo může být kolébkou velké části kavkazské populace Židů a pramenem, který hovoří o silném židovském osídlení oblasti, jsou gruzínští a arménští historici. Pokud si tedy shrneme nejznámější a

---

¹⁶ O původu této populace se velmi často spekovalo ve vazbě na legendu o ztracených kmenech izraelských.

¹⁷ <http://www.jewishencyclopedia.com>

nejpravděpodobnější teorie, zjistíme, že populace Židů v oblasti kolem jižního Kavkazu (východní Turecko, severozápad Íránu, Arménie, Ázerbájdžán a severní Kurdistan) se objevuje po vlně nuceného exilu, způsobené Nabuchadnezarem a posiluje se populací, kterou do exilu zavlkl Šalmaneser. Tato populace se pak poměrně utěšeně rozrůstala, neboť prostředí, ve kterém se nacházela, k ní bylo poměrně přátelské. V důsledku politických vlivů se Židé i z jiných oblastí stěhují na jih Kavkazu a do přilehlých oblastí.

Jenže tato oblast jižního Kavkazu tehdy nebyla zemí bez obyvatel, čekající na první osídlení. Tvořily se zde a zase zanikaly říše a království, která čas od času okupoval některý ze silnějších sousedů, obvykle íránského původu. Důležitým státním útvarům v této oblasti, který přispěl ke konsolidaci oblasti a byl „odrazovým můstkem“ pro rychlý rozvoj Chazarské říše v této oblasti, byla Kavkazská Albánie.

2.2 Kavkazská Albánie

Jméno této zajímavé říše v oblasti jižního Kavkazu pochází od antických historiků Straba a Heorodota. Albánie je označení pro hornatou zemi a tato historicky významná říše se nacházela na území Ázerbájdžánu a jižního Dagestánu. Podle Straba byli Albánci skupinou 26 kmenů, která žila na severozápadě od řeky Kura (dnes púlí Ázerbajdžán). Pravděpodobně byly tyto kmeny různého původu a získal jméno podle nejsilnějšího z nich. První zmínka z hlediska datace existence tohoto státu je z roku 331 BC, kdy je zmíněna jako jeden z účastníků bitvy u Gaugamel na straně Médské říše (pod vedením Atropata). Již v této době Albánii patřil takřka celý pravý břeh řeky Kura. O necelých 150 let později byla Albánie začleněna pod správu Arménie a stala se jejím vazalským státem pod vládou Tigrana (Tigranes, 95-56BC). Pro tuto oblast pravého břehu řeky Kura až k malému Kavkazu se tehdy užíval název Arran (správní středisko Paartha´v, Bardha), zatímco levý břeh až ke Kaspickému moři nesl název Shirwan (správní středisko Qabala¹⁸) a oba dohromady tvořily jakýsi

---

¹⁸ později centrum sjednocené Albánie.

„proto-Ázerbájdžán“. V době římské říše byla tato oblast poměrně silně zalidněna a udržovala čilé obchodní vztahy s Římem i dalšími velkými státními útvary, které měly své sídlo na opačné straně Kaspického moře. Máme zde kromě nálezů mincí i latinský nápis na hoře Boyukdanesh¹⁹ v Gobustánu, odkazující na XII. legii a centuriona Lucia Julia Maxima. Tehdy se totiž Římanům podařilo poprvé dosáhnout břehů Kaspického moře. Další zmínka je z dob Pompejova tažení (66-65 BC), kdy dosáhl albánských hranic v regionu Qazakh. Tehdy byl napaden silami albánského krále Oroezea²⁰, ale podařilo se mu bitvu vyhrát. Podle všeho pojal úctu k místnímu lidu, neplenil, pouze došel se svou armádou na břeh Kaspického moře a otočil se nazpět. Po následující období se oblast stále držela pod vazalským jhem Arménie, ale dobře prosperovala a udržovala si vlastní kulturu. Změna nastala za doby římského císaře Hadriána (117-138 AD), kdy byla napadena a dobytá Alany, íránskou kočovnou skupinou. V tomto stavu postupně Albánie (nyní již spojené oba břehy řeky Kura) přešla spolu s východní Gruzíí do parthské správy a helenismus byl nahrazen silnějším vlivem pocházejícím z Íránu. Následuje období Sásánovské dynastie²¹ (zde se počíná asi v letech 252-253 ad), které pokračuje i po podepsání Nisibské smlouvy (297), která dělí jih Kavkazu na západní / římskou a jižní / íránskou sféru vlivu.

V tento moment se objevuje zcela nový náboženský vliv v oblasti, neboť albánský král Urnayr přijíždí do Arménie a nechává se pokřtít. Následuje konverze horních vrstev společnosti ke křesťanství, přičemž je zde ale zachována naprostá politická loajalita k Íránu a vládnoucí Sásánovské dynastii. Tato konverze horních vrstev se bude v této oblasti opakovat ještě jednou, a to v době Chazarské říše, kdy konverze k judaismu způsobí velkou proměnu regionu a zamotá hlavu většině historiků.

---

¹⁹ Oblast asi 70 km od Baku. Místo bylo objeveno v roce 1948 a nápis odpovídá době 84-96 AD.

²⁰ Jména tehdejších vládců oblasti jsou plně kavkazského původu, takže se zdá, že region byl samostatný a nemusel se ani jazykově přizpůsobovat některému ze silnějších sousedů.

²¹ Je zmiňována například i v popisu Sásánovských dynastií v Naqsh-e-Rustam.

Hlavní město se v době Sásánovců přemísťuje z Qabaly do města Bardha'a a nedlouho poté se Albánie stává součástí vzrůstajícího se turkického západního chanátu, který se později stane Chazarskou říší. Dá se říci, že Kavkazská Albánie byla předchůdcem jedné z částí Chazarska a její společenská i administrativní struktura usedlého státu se stane inspirací pro Chazarskou říši, která je původu kočovnického.

2.3 Židovské osídlení v době pádu a zániku Kavkazské Albánie

Po celou dobu existence Kavkazské Albánie i jejich sousedů se samozřejmě držela a můžeme říci, že i prosperovala, židovská populace. Jak již víme, máme o ní zmínky od gruzínských a arménských historiků, ale pro nás je obzvláště zajímavá zmínka od autora pocházejícího z jiného prostředí, který popisuje svou vlastní zkušenost a tím je sv. Nina. Tato světice odešla z Jeruzaléma v roce 314 do Gruzie a o návštěvě se vyjádřila ve smyslu, že Židé zde nejen žili, ale navíc s nimi bylo možno mluvit plynně hebrejsky. Díky této zmínce víme nejen to, že se Židé v oblasti nacházeli, ale především víme to, že „lpěli“ na jazyce předků a byli málo „kontaminováni“ nežidovským okolím.

Ovšem i přes svou samostatnost a péči o tradice předků se židovské komunitě nedaří natrvalo zadržet vlnu „poperštění“ a v polovině 4. století postupně dochází k přijetí nového jazyka perského etnika zvaného „Tat“, který se následně spojuje s hebrejštinou a vzniká tak nový specifický jazyk židovské menšiny na Kavkaze, který přetrvává s mírnými obměnami dodnes. Tento přirozený přechod nijak židovskou populaci nepoškodil a v celé oblasti se jí daří natolik dobře, že je velmi zdůrazňována její početnost historiky a etnografy arabského původu, kteří se do oblasti Dagestánu dostávají někdy na přelomu 7. a 8. století.

3. CHAZARSKÁ ŘÍŠE

3.1 Původ a vznik turkického chanátu na Kavkaze

V době 5. a 6. století se na Kavkaze objevuje zcela nové etnikum přicházející ze stepí Dalekého východu, které mimořádně ovlivní tvář oblasti a jeho éra bude velmi významnou dobou pro židovskou populaci v Orientu.

To, co můžeme říci o původu Chazarů, není příliš přesné ani snadno doložitelné. Jsme si ale jisti, že šlo o etnikum turkického původu, které osud či spíše příhodné klima zaválo do oblasti stepí mezi Volhou a Donem. Pravděpodobně se turkické kmeny, k nimž patřili i Bulhaři, Maďaři či Pečeněgové, zformovaly kolem roku 500 daleko za Uralem, v oblasti stepí přiléhající k Číně. Snad někdy kolem roku 550 se podařilo Turkutům porazit čínské Žuan-žuany a zahájit výboj na západ. Asi o 20 let později se objevují záznamy o tom, že Turkité jednají s Byzancí a Íránem, zda by se mohli přiblížit k jejich sféře vlivu. Dochází ke vzájemnému poměřování sil v hraničních oblastech, které končí úspěšným založením západního turkického chanátu v oblasti Povolží. Zde ale vyvstávají zajímavé otázky. Proč se vůbec Turkutům chtělo přesunout se se svými obrovskými stády tak daleko, do země, která jim nebyla dříve domovinou? Proč tak činili zrovna v tuto dobu a proč se jim jejich záměr podařilo uskutečnit?

Ideální odpověď na tyto otázky našli sovětští historici a archeologové Lev N. Gumiljov a Michail I. Artamonov. Spolu s dalšími vědci z jiných oborů se jim podařilo nalézt zajímavou odpověď skrze tzv. klimatickou hypotézu²², která následně napomohla většině mimořádných archeologických objevů v oblasti. Tato hypotéza se objevila po první neúspěšné výpravě těchto vědců do oblasti Povolží a severního Kavkazu, při které se pokusili objevit pozůstatky chazarské říše. Celá výprava ale skončila fiaskem, neboť za celý více než měsíc se ani s pomocí podrobných popisů oblasti z historických pramenů nepodařilo nalézt nic, co by bylo možné ztotožnit s Chazary. Po návratu do Petrohradu začali autoři hypotézy pilně studovat dostupnou literaturu, která se zaměřovala na popis přírodních

---

²² GUMILJOV, Lev Nikolajevič: Objevení země Chazarů, Mladá fronta, Praha, 1971, str. 176

podmínek a rozmístění sídel v oblasti v době 8. a 9. století. Během studia se setkali s limnologem a hydrobiologem V. M. Ambrosovem, který jim poskytl zajímavé vodítko, když naznačil, že tvář této krajiny, koryta řek, teplota i zalesněnost se cyklicky mění. Vše totiž závisí na proudění vzduchu od atlantského oceánu, které se posouvá severněji nebo jižněji v souladu s rozpínáním a smršťováním subtropické a polární tlakové výše. Jak se proudění pohybuje, mění se klima v celé oblasti od Kavkazu až po stepi za Uralem. Když vzduch proudí nejvhodnějším jižním pásmem, směřuje přes oblast Středozeří, Černého moře a Kavkazu k vrcholům Altaje. Vydává ze sebe četné srážky, stepy se zelenají a stoupají hladiny jezer (Aral, Balchaš), zatímco hladina Kaspického moře klesá. Celá oblast má dostatek vodních zdrojů i vhodné klima k tomu, aby se zde dobře dařilo kočovným i usedlým kulturám a dochází k rozvoji celé této ohromné oblasti.

Pokud proud vzduchu zatlačí subtropická tlaková výše severněji, lesy mezi Volhou a Okou se stávají bažinami a většina stepí je zamrzlá (na severu, kde vydatné deště rychle mrznou) nebo naopak bahnitá (v teplejších oblastech). V létě sezde ve vlhkém podnebí rozmáhají nemoci, vodní zdroje a řeky jsou kalné a nejsou vhodné ani pro člověka ani pro jeho stáda.

Pokud subtropická tlaková výše ještě zvýší svůj tlak vlivem slunečního záření, posune se proud vzduchu do svého nejzazšího severního koridoru a step se mění v poušť. Lidská společenství nijak neprospívají, neboť vodní toky i jezera vysychají, lesy jsou spálené a jindy zamrzlá půda na severu roztává a celá oblast je stížena hladem, nedostatkem zemědělsky využitelné půdy a mizivým množstvím vodních zdrojů.

Sovětské vědci pak vytvořili chronologickou tabulku rozkvětu a úpadku kočovných i usedlých kultur v celé oblasti a s její pomocí byli schopni říci, kdy a kam se pravděpodobně vzduch posouval. Svou teorii pak doložili i odpovídajícími vrstvami usazenin ve vrstvách půdy, které doložily, že v 8. či 12. století na tom kterém místě byla opravdu poušť nebo třeba naopak bažina. Úspěch této teorie je

fenomenální. Postupným přiřazením se nejen osvětlily důvody migrace obyvatelstva, ale také bylo možno vytvořit jakousi historickou mapu. Vědci totiž byli schopni určit, která místa byla v danou dobu ideální k usídlení, protože věděli, jak byly rozloženy vodní a travnaté plochy, kam sahala vodní hladina nebo kde byly bažiny či poušť.

Tato hypotéza nám tedy nejen pomohla při archeologickém bádání, ale především našla odpovědi na otázky, které jsme si položili výše. Turkité se pravděpodobně potřebovali přesunout na západ, protože jejich stáda byla příliš velká pro jejich domovinu, neměla tedy dostatek potravy a vody. Kolem roku 500 se totiž oblast potýkala s velkým suchem, takže step se nezelenala a voda byla vzácná. Nyní tedy víme, proč Turkité migrovali a je nám jasné, proč si vybrali zrovna tuto dobu. Na otázku, proč bylo jejich snažení úspěšné, nalezneme odpověď, když se podíváme na strukturu oblasti, kterou si chtěli přivlastnit. Na rozdíl od oblastí na jih od Velkého Kavkazu, kde byly snad vždy rozvinuté a organizované státní útvary, oblast stepí na sever od Velkého Kavkazu byla spíše domovinou nejednotných a nepřilíš vyspělých společenství, která byla založena na kmenovém základě a velmi často spolu bojovala. Rozdrobenost a nízká úroveň kultury a správy umožnila Turkitům, aby bylo jejich tažení úspěšné. Nesetkali se totiž se sjednoceným odporem, a přestože byli sami kočovného původu, stejně jako většina kmenů v oblasti, kam směřovali, měli již jistou vnitřní hierarchii a postupovali velmi efektivně. Početní převaha spolu s flexibilním velením a organizovaným útokem, pomohla vytvořit Turkitům během 10-20 let fungující chanát v oblasti stepí nad Kaspickým mořem a podél Volhy.

Víme také, že během stěhování (snad r.570) si Turkité podmanili další národy, mezi nimi i Chazary²³, kteří (podobně jako Albánci v době Kavkazské Albánie) postupně získali převahu a vtiskli ostatním kmenům, alespoň navenek, svou identitu. Turkité ovšem při svém dobývání nebrali přílišný ohled na jiné říše,

---

²³ Jejich existenci zaznamenal již v polovině 5. století řecký historik Priscus, který je popsal jako lid poddaný Hunům.

takže v letech 576 až 580 si podmanili Krym a „ranili“ tak byzantské impérium, které vždy považovalo tuto oblast za svou doménu. Aby si Turkité Byzanc „udobřili“, připojují se na její stranu v boji proti Persii, což jim ale nepřinese úspěch a zmaří jejich šance na další postup v oblasti. Impérium, které Turkiti vytvořili během necelých 50 let, se začne vnitřně rozpadat a je tak nutné, aby bylo rozčleněno na menší správní úseky a místo výbojů se započalo s nastavením vnitřní správy. Chazaři této situace využijí a vydobudou si výsadní postavení ve vzniklém (asi rok 604) Západním chanátu turkického impéria. Když se jejich postavení stabilizuje, započnou s novými výboji na jih Kavkazu, který je svým bohatstvím a rozvinout kulturou nesmírně láká, ale jejich úspěch je pouze dočasný, neboť je tato oblast pod perskou správou a ta nedovolí Chazarům, aby se zde zabydleli na delší dobu.

3.2 Vzestup Chazarské říše

Jak je tedy patrné, Chazaři využili své šance a chopili se vedení v oblasti Kavkazu a stepí mezi Volhou a Donem. Rok 650 je z historického hlediska považován za rok, kdy vznikla samostatná Chazarská říše, která vlastně vystrnadila svého hostitele a převzala vládu v regionu na více než 400 let. V této počáteční fázi se také chanát setkává se svými prvními nepřáteli. Těmi jsou především Arabové, zcela čerstvá a neuvěřitelně schopná mocnost, která se teprve před přibližně 20 lety uskupila kolem nového náboženství a objevila tak skrytou bojovnou stránku. Z usedlých obchodníků a kočovných kmenů zabývajících se velbloudářstvím, se tak díky novému podnětu stala milionová velmoc, která si během několika desítek let podmaňovala vše, o co měla zájem. Arabové nemínili sklonit svoje hlavy ani před vrcholy Kavkazu a v letech 653-654 se jim podařilo vpadnout na chazarské území. I přes tento úspěch byli vcelku hladce odraženi, neboť byli vyčerpáni přechodem náročného pohoří a tyto podmínky si spolu s neznalostí terénu vybrali svou daň. Chazaři posílení vítězstvím znovu útočí na jih Kavkazu (662), ale tato oblast se jim poddá jen na krátkou dobu. Když je Chazarům jasné, že není možné oblast si trvale přisvojit, alespoň ji vyplní a

spokojí se s vazalstvím (684). Byzanc se ale nespokojila s existencí nového státního útvaru ve své bezprostřední blízkosti a rozhodne se pro spojenectví s Araby proti novému nepříteli. Díky tomuto spojení již v roce 688 okupuje celý jižní Kavkaz, ale to Arabům nevyhovuje a podniknou protiútok. Zatímco se Byzanc a Arabská říše dohadují o nároku na jižní Kavkaz, Chazarsko upevňuje svoje obchodní trasy a zažívá období velké ekonomické prosperity. Chazaři tak tuto dobu boje se sousedy, a to především Araby, zakončují přijetím města Cherson pod svou správu (město „odpadlo“ od Byzance) a spokojí se s „pohyblivou“ jižní hranicí své říše.

3.3 Doba byzantské (ne)přátelství

V nové fázi, která se počíná někdy kolem roku 716-717, se Chazaři stávají mimořádnou ekonomickou velmocí v regionu a jejich obchodní aktivity jim poskytují velmi stabilní zázemí. Spíše než s Byzancí, se v posledku „trápili“ s Araby a rádi by získali poklidnější období, které by jim umožnilo maximalizovat zisky z obchodu. Nejen že se jim daří využívat staré obchodní koridory, včetně Hedvábné stezky, ale také budují nové a starají se i bezpečnost obchodníků. Díky pohybu proudění atlantského vzduchu se také zlepšuje klima a v jeho důsledku dochází k ustálení hladin Kaspického a Černého moře, ideální splavnosti řek, hojnosti pastvin a zpřístupnění většiny průsmyků. Nakonec ale sami Chazaři podniknou vojenskou výpravu, která je znovu vedena do oblasti dnešního Ázerbájdžánu (717-718) a jejich napjaté vztahy s Araby je sblíží s jiným mocným hráčem v regionu – s Byzancí. Vzájemné „sympatie“ dojdou tak daleko, že roku 732 se byzantský následovník trůnu Konstantin žení s chazarskou princeznou Čiček (732 pokřtěna na Irene) a spolu zplodí dalšího císaře, který se bude jmenovat Leo IV. Chazar. O pět let později se Arabové naposledy pokusí o výpad, porazí Chazary a donutí chána (kagana) k přijetí islámu.

Touto konverzí se ale naruší vztahy s křesťanskou Byzancí a Chazarsko na situaci reaguje tím, že povolí křesťanskou misi na svém území. Arabové již na tuto výzvu neodpovědí, neboť jejich říše je vyčerpána neúspěchy na západě

(porážka u Poitiers, 732) i na Blízkém východě (porážka u Akroinou 740), trpí vnitřní destabilizací a vše nakonec vede ke svržení Umajjovců a nástupu Abbásovské dynastie. Výsledkem je pokus o smír ve formě sňatku mezi dcerou chazarského chána a arabským správcem jižní části Kavkazu, který ale nezabrání Chazarům v jejich pokusech o trvalé podmanění si této oblasti v letech 799 a 800.

3.4 Století rozkvětu pod Davidovou hvězdou²⁴

Následující století se nese již plně v duchu náboženské svobody, ale zároveň se objevují první varovné signály, které předpovídají zatím vzdálenou, ale nijak radostnou budoucnost. Jak je patrné z výše uvedeného (původní šamanismus, židovská populace, křesťanská misie, konverze k islámu), Chazarská říše v sobě spojuje mnoho náboženství a je k vyznání jednotlivců velmi benevolentní. Tato situace s sebou nese velký příliv lidí z jiných oblastí, kde státní náboženství nebo nepřátelství většiny neumožňuje lidem plnohodnotný život.

Hlavní vlnou „imigrantů“ jsou Židé, jejichž životní podmínky nejsou v tuto dobu v Persii nijak ideální. Chazaři z jejich příchodu nemají žádné obavy, a tak se pozvolna zvyšuje místní židovská populace. S přílivem zástupců tohoto nejstaršího „abrahamského“ náboženství si vládnoucí třída uvědomuje zajímavou věc. Svět podél chazarských hranic se totiž dělil na dvě politicky, etnicky a především nábožensky odlišné oblasti – Byzanc a Abbásovský chalífát. Chazaři byli z ekonomického i etnického hlediska vítanou „třetí silou“, ale byli si vědomi toho, že by bylo dobré, aby se jednoznačně odlišili i v oblasti náboženské. Jelikož se původní pohanství nezdálo být příhodné vedle okolních monoteismů, rozhodla se vládnoucí vrstva přikročit k zcela mimořádnému kroku. Zvolila si za své náboženství judaismus, vyznání, které je svým způsobem blízké jak islámu, tak křesťanství, ale přesto je zcela samostatné, a jehož starobylost a tradice mu

---

²⁴ Příloha č. 3

dodávají na vážnosti. Přestože je toto jen teorie, založená na nám známých faktech, nevidím lepší ani rozumnější vysvětlení této konverze.

Samozřejmě, že se objevila i romantická varianta, která počítá s tím, že Chazaři se spojili s místními „ztracenými kmeny“ a pod sílou náboženského poselství přešli na židovskou víru. Přestože tato představa je velmi přitažlivá, stojí na vratkých základech a je spíše hezkou legendou. To nic nemění na tom, že část židovské populace před chazarskou konverzí byla bezesporu vzdálenými potomky Židů odvečených z Palestiny. Abychom lépe pochopili četnost a vážnost židovské populace, věnujme pozornost arabskému historikovi a etnologovi al-Mas'udimu, když popisuje obyvatele žijící v metropoli pozdního Chazarska, Itilu:

„Žijí v něm skupiny muslimů, křesťanů, Židů a pohanů. Král, dvořané a všichni, kdo jsou chazarské rasy, se hlásí k židovství a stali se jeho vyznavači v době panování Háruna ar-Rašída. Přichází sem stále mnoho Židů jak z muslimských zemí, tak zejména z Byzantské říše, neboť císař Armanús (Romanos Lakapenos), jenž je v současné době vládcem v Byzanci, pronásledoval židy, aby je přinutil k přijetí křesťanství. Z tohoto důvodu početná skupina Židů uprchla z Byzantské říše do Chazarska.“²⁵

Dalším dokladem rozmachu židovského náboženství a vzdělanosti je užívání kvadrátního písma, kterým jsme si jisti kolem roku 980. O oblíbenosti tohoto písma svědčí i to, že na některých náhrobcích na Krymu jsme našli nápisy v ne-semitském jazyce, které ale byly zapsány hebrejským kvadrátním písmem. Přestože na Krymu byla již po staletí židovská populace, je jisté, že pro přenesení systému písma musí mluvit více než jen existující náboženská menšina a stejně tak je jisté, že nejde o náhodný výběr. Více se podíváme na otázky konverze a podmínky v Chazarské říši v následující kapitole.

V tuto dobu (834) si také Chazaři začínají uvědomovat zcela novou hrozbu - výboje kmenů ze severu (Rusové, Maďaři) – a staví proto nová opevnění na Donu za pomoci byzantských odborníků. Byzanc se projevila jako „přítel“ i proto,

---

²⁵ AL-MASUDÍ: Abu I-Hasan Ali: Rýžoviště zlata, doly drahokamů, Odeon, Praha, 1983, str. 746

že „barbarské“ kmeny ze severu pro ni byly daleko větší hrozbou než soužití s chazarskými sousedy. Byzanc však musela zareagovat na konverzi k judaismu a její reakce byla mimořádně zajímavá, neboť vyslala do oblasti výborného diplomata a křesťanského odborníka – Konstantina. Jeho úkolem bylo zjistit, co se v Chazarské říši změnilo a ujistit se, že křesťané netrpí útlakem vládnoucí vrstvy.

V letech 864-884 se stupňuje tlak ruských kmenů ze severu a daří se jim poprvé proniknout přes Chazarsko až ke Kaspickému moři. Tato první cesta byla vnímána jako zesílení ohrožení a Chazarská říše na to reagovala zlepšením vyzbrojení.

Když Rusové znovu projeví zájem o dosažení břehů Kaspického moře, zachoval se chazarský chán velmi neobvykle. Svolil totiž, aby útočící kmeny mohli přejít přes jeho území, pokud nebudou plenit, čímž se vlastně pasivně podílel na úspěchu tohoto tažení. Rusové byli známí svou tvrdostí a nelidským zacházením²⁶, které děsilo i takové velmoci jako Abbásovský chalífát nebo Byzanc. Podle popisu al-Mas'udího se v roce 912/913 vypravilo ze srdce Ruska 500 lodí, každá nesoucí 100 mužů, které se skrze Černé moře Don a Volhu doplavili až do Kaspického moře. Chazarský chán, který s tímto použitím vodního systému Chazarska souhlasil, dostal podle jeho popisu za tuto službu 50% kořisti. Jak dále popisuje, jejich lodě se rozptýlily a napadly mnoho důležitých přístavů najednou (pokud bylo město důležité, šli i do měst vzdálených od moře až 3 dny cesty), ochromily tuto oblast a posádky plenily, pálily a zajímaly ženy i děti²⁷.

Muslimové nevěděli, že se chán na tomto plenění pasivně podílel a žádali po něm povolení, aby směli stejnou cestou, jakou přišli Rusové, vypravit odvetnou výpravu. Chán souhlasil, ale o tomto útoku dopředu zpravil Rusy, aby byli připravení. Bitva se konala nedaleko Doňsko-Volžského kanálu, na straně muslimů bojovalo více než 15.000 mužů a třídní bitva byla zakončena muslimským vítězstvím.

---

²⁶ <http://www.megaone.com/nbulgaria/bulgaria/risala.htm>

²⁷ <http://www.khazaria.com/>

Jak si vysvětlil chování chána? Snad jediným vysvětlením, které by jeho chování mohlo ospravedlnit, byla jeho úvaha, že se tímto „spřátelí“ s Rusy natolik, že už nebudou věnovat pozornost jeho zemi. Jak uvidíme, tato úvaha byla zcela chybná.

3.5 Pád Chazarské říše²⁸

Tato zkušenost s dravostí a bojovností ruských kmenů byla jakousi předzvěstí konce Chazarské říše. I když se o tom historická literatura nijak nezmiňuje, zajímalo by mne, zda informace o „zradě sousedů“ náhodou nepronikla ven a nebyla důvodem toho, proč nakonec Chazarská říše bojovala za udržení svého impéria úplně sama. Historickým faktem je to, že na onu bitvu navazuje období bez ruských vpádů, které však stejně neumožnilo Chazarsku existenci bez vojenských tažení. O podobné vpády se totiž pokoušejí v letech 913 a 914 Pečeněgové a Oghuzové, jejichž soustředěná síla však byla odražena a v roce 932 se dokonce Chazarům daří odrazit i obávané Alany.

V okolí Chazarska však zuří souboj mezi Byzancí a aliancí východoevropských slovanských kmenů, kteří Byzanci přinášejí četné starosti. Tyto nepokoje přerůstají ve války, které sužují celou oblast Černého moře v letech 932-941 a poté 941-944. Byzanc se ale rozhodne učinit válečnému běsnění přítrž a hledá s východoslovanskými kmeny „společnou řeč“.

Toto hledání je nakonec završeno úspěchem, protože Byzanc uzavře s ruskými knížaty příměří, které vychází z jejich příslibu, že se stanou oddanými křesťany. V tento moment opouští Byzanc všechny své vazby k Chazarsku a to tak zůstává „napospas“ formující se Rusi. Přestože v tuto dobu Chazarská říše dosahuje svého naprostého vrcholu, její budoucnost je již zpečetěna a definitivní tečkou je vyvrácení Chazarska ruským knížetem Svjatoslavem Igorevičem v roce 965. Přestože se Chazarská říše nacházela na Kavkaze i po tomto vyvrácení (ještě

---

²⁸ Příloha č. 4

asi 250 let), jde již spíše jen o formální existenci, neboť je stále více „okrajována“ okolními státy.

Nesmíme ale zapomínat, že především náboženská snášenlivost a příklon k židovství navždy změnil tvář Kavkazu a pomohly zachovat specifickou židovskou kulturu oblasti až do dnešních dnů.

3.6 Význam judaismu v Chazarské říši

Je historicky nezvratným faktem, že židovská populace byla na Kavkaze dávno před příchodem prvních turkických kmenů a také víme o výrazné populaci i v okolních zemích - Íránu a Byzanci. Dokonce se zde vyskytovala i velká města s převahou osídlení židovského původu, která byla především v oblasti Krymského poloostrova (například Tmutarakan). Můžeme také s jistotou tvrdit, že židovská populace byla od počátku součástí Chazarské říše a nic nenaznačuje tomu, že by zde snad měla znevýhodněné postavení. Zdá se, že k tomuto přispěla i tradiční židovská snášenlivost a ochota přizpůsobit se novému prostředí. Židovské komunity jsou také známy svou pracovitostí, a protože Chazaři měli velký zájem na tom, aby se obchod v jejich zemi rozvíjel, bezesporu si vážili obchodních kontaktů a talentu svých židovských obyvatel. Všechny tyto rysy židovské populace museli být podnikavým a snášenlivým Chazarům sympatické, vždyť oni sami se dokázali z podrobeného malého národa během 100 let rozvinout v nobilitu své vlastní říše, vytvořené na základech bývalého „uchvatitele“.

Konverze ale musela být podpořena nějakou mimořádnou událostí, neboť proběhla asi v 8. století (740, podle některých pramenů až rok 800), kdy už ale Chazaři žili s Židy takřka 250 let. Možným a poměrně reálným důvodem mohla být ona potřeba vymezit se vůči okolním dvěma monoteismům. Judaismus je starobylé náboženství, jež svým pečlivým uchováváním tradic navzdory častým silným společenským tlakům získalo mystický nádech a působí nezdolně. Kromě politické „neutrality“ a oné historické nezdolnosti zde mohl být ještě jeden velmi důležitý důvod. Je známo, že od počátku 7. století byla situace v Byzanci pro Židy velmi nepříznivá. U moci byl Herakleus (610-641), Justinián II. (685-695) či Leo

III. (717-741), kteří byli vůči Židům velmi nepřátelští a dožadovali se konverze ke křesťanství. Tato nepříznivá situace podpořila příliv Židů do benevolentního Chazarska a musela výrazně ovlivnit početnost židovského společenství. Jak se zvýšilo množství Židů, tak také narostla jejich ekonomická a politická moc. Zdá se tedy, že zde byly 2 hlavní faktory – vnějším faktorem mohla být potřeba stabilizovat se navenek, získat na vážnosti a vnitřním faktorem mohl být právě zvyšující se vliv rostoucí židovské populace.

To, co je na kavkazské židovské populaci velmi zajímavé, je ta skutečnost, že přestože byla velmi dobře známa orientální historikům a etnografům, byla naprosto neznámá židovské populaci v západní Evropě. A nebýt zvědavého židovského rabína a lékaře Hasdaje ibn Šapruta²⁹, zůstalo by to tak navždy.

3.7 Korespondence mezi Hasadjem ibn Šaprutem a králem Josefem

Chazarská říše byla po dlouhou dobu spíše jakousi chimérou. Její existence byla doložitelná z mnoha pramenů, ale všechny tyto zdroje byly „zahraniční“ (arabské či byzantské) a velká část z nich pouze „tlumočila“ starší prameny. Tuto velkou mezeru ještě rozšiřovaly chybějící hmotné důkazy a Chazarská říše byla až do konce 19. století zastřena opravdovým tajemstvím. Velkou změnou, která přinesla „nový vítr“ do studia této oblasti, byl neobyčejný archeologický nález, jehož mimořádná historická hodnota jej řadí k předním objevům všech dob. V roce 1890 se totiž podařilo objevit „poklad“, který skrývala Ben Ezrova synagoga v egyptském Fustátu (původní jádro dnešní Káhiry). Na půdě této synagogy bylo objeveno obrovské množství výborně zachovalých pergamenů a papyrů, které se zde ukládaly k „poslednímu odpočinku“ do tzv. genizy. Po celých tisíc let. Člověkem, který vynesl toto tajemství na „světlo“ a začal s jejich studiem, byl profesor rabínského judaismu na univerzitě v Cambridgi – profesor Šalomon Schlechter. Mezi objevenými skvosty, které se především soustředily na téma každodenního života židovské komunity ve středověku, byly nalezeny i

---

²⁹ <http://www.fordham.edu/halsall/source/khazars1.html>

texty, které jsou dnes známé jako „Schlechterovy dopisy“³⁰. Jde o korespondenci, kterou si vyměnili kolem roku 960 rabín Hasdaj ibn Šaprut a Josef, král chazarský. Zda je tento text opravdu autentický není jasné, víme ale, že jeho obsah souhlasí s tím, co jsme do té doby jen tušili a jsme si jisti, že může být datován až do 10. století.

Hasdaj ibn Šaprut (915-970) byl nejen lékařem španělského chalífa Abd ar-Rahmāna III. (912-961) a jeho syna Hakima III., byl především rabínem a hlavním dohlížitelem pro oblast zvyků a zahraničních styků židovské populace. Podle všeho se od zcestovalého židovského obchodníka dozvěděl o existenci Chazarské říše a rozhodl se tuto „kuriozitu“ prozkoumat. Poslal tedy oficiální dopis chazarskému králi (asi rok 960) o tom, co se dozvěděl se žádostí o informace. Jaké asi bylo jeho překvapení, když o několik měsíců později obdržel odpověď, která nejen potvrdila co obchodník řekl, ale především doplnila mnoho informací. Mimo jiné se tedy Hasdaj ibn Šaprut dozvěděl, že nynějším vládcem je král Josef, který dokonce sám v dopise popisuje původ svého národa (tak jak bylo na Kavkaze zvykem, je tento původ směřován k Jafetovi) a popisuje „řetěz“ předků až k této mytické osobě, aby přesně podle orientální tradice doložil starobylost svého rodu. Popisuje také prvního vládce Chazarska, který vyznával judaismus a jmenoval se Bulan, což znamená „los“ (z jejich pramenů víme, že jeho vláda počala rokem 740 a je tedy možné, že konverze mohla být i dříve než je všeobecně udávána). Byl v čilém kontaktu s Byzantskou i Arabskou říší, jelikož jsou v dopisu popsány dary, které obdržel od tamních vládců ke korunovaci. Následuje legenda o tom, jak ke konverzi došlo, podle níž byla konverze výsledkem učené disputace³¹. Jako následníci Bulana jsou jmenováni Chezekiel a Obadiáš, kteří svou konverzi pravděpodobně stvrdili i odpovídajícím židovským jménem. Z dopisu víme, že Obadiáš nechal stavět nové synagogy a požádal o

---

³⁰ LANGE, Nicholas de: Svět Židů, Knižní klub, Praha, 1996, 240 str

³¹ Podle jiné židovské legendy došlo ke konverzi, když se židovský generál stal králem.

dohled nad zachovávanými zvyky židovské učence z Bagdádu a Konstantinopole. Následuje výčet dalších 11 vládců, z nichž poslední je právě pisatel Josef.

Dále odpovídá na Hasdajovu otázku ohledně velikosti své říše a vypočítává její důležitá centra (zmiňuje Itil a Derbent). Zmiňuje také nepříjemné vztahy s kmeny na severu. Naznačuje, že je velmi benevolentní k ostatním náboženstvím a vypočítává minority (zmiňuje křesťany a muslimy). Dopis zakončuje poděkováním za dopis od Hasdaje a vyjadřuje touhu po setrvání v kontaktu. Zároveň naznačil, že by rád využil znalostí ibn Šapruta k obohacení vědění svého lidu.

Bohužel nevíme, zda a s jakým úspěchem tato korespondence pokračovala, ani zda sefardský ritus mohl skrze tyto dopisy zanechat nějaký vliv na ritu, který byl v tu dobu Chazarům vlastní. Tato korespondence a v ní obsažené informace inspirovali významného židovského učence Jehudu ha Leviho (Španělsko, 1080-1140) k napsání mimořádného díla – Kuzari. Tento hodnotný nábožensko - filozofický spis je pojat jako reprodukce disputace, která se měla odehrát na dvoře chazarského krále před jeho konverzí. Představitelé hlavních monoteismů (islám, judaismus, křesťanství) zde obhajují hlavní myšlenky svých náboženství a výsledkem je všeobecné přijetí poznatku, že židovské náboženství je nejhodnotnější. Kvalita argumentů a vytříbený styl díla je mimořádnou ukázkou náboženské filosofie středověkého judaismu.

Díky nálezům korespondence mezi Hasdajem ibn Šaprutem a králem Josefem jsme objevili velmi důležitý střípek skládanky. Tyto dopisy spolu s informacemi od byzantských a arabských historiků či obchodníků nám podávají mnohem jasnější představu nejen o Chazarské říši, ale především o židovské populaci na Kavkaze. Jak vidíme, judaismus podpořil stabilitu a prestiž Chazarské říše a ona mu na oplátku dala vynikající prostor pro rozvoj i poklidný život.

3.8 Život v Chazarské říši

Přestože jsou naše informace kusé, můžeme si udělat určitou představu o životě v Chazarské říši. Nejprve si pečlivě vyznačíme oblast, kterou tato říše

ovládala, a přibližíme si její důležitá centra. Jak je dobře vidět na mapce, hlavním centrem byla oblast mezi Velkým Kavkazem, Černým a Kaspickým mořem a dále na sever podél Donu a Volhy. Toto jádro bylo často rozšiřováno až k pramenům Volhy, Donu a také na opačnou stranu Kaspického moře do tzv. oblasti Ghuzz. První důležitá oblast kolem toku Volhy byla symbolizována městy Itil a Saksin. Oblast Donu byla strážena velkou pevností Sarkel, ležícím v povodí a městem Tamantarka (Tmutarakan) v oblasti Krymu. Z historického hlediska pak byla bezesporu nejdůležitější část východního podhůří Velkého Kavkazu táhnoucí se podél Kaspického moře, kde jsou tak významná střediska jako Balandžar, Semender a především Derbent (v příznivých časech byla tato oblast rozšířena až k městu Baku). Jak jsme si naznačili, toto jádro Chazarské říše bylo často rozšiřováno pomocí připojení vazalských států, díky čemuž pak říše dosahovala i do oblasti Aralského jezera na východě, nebo do Kyjeva na západě.

Když al-Mas'udí popisuje obyvatele a hlavní centra Kavkazu, nezapomene zmínit především Derbent a jeho arabské přízvisko Bāb al-Abwāb³² neboli Brána bran. Derbent byl totiž ve své době velmi bohatým městem a symbolem celé oblasti. Jeho mimořádná pozice v místě, kde lze bez obtíží přejít z jižního Kavkazu na sever bez překonávání horského masivu Velkého Kavkazu, z něj udělala centrum obchodu v oblasti. Již jeho první vládce Chusrau Anóšarwán jej obehnal hradbou, která ve své době jen stěží hledala konkurenci. Na východě vedla celou míly do hladiny Kaspického moře a na opačné straně vedla více než 40 farsachů³³ do hor. Sami Chazaři ocenili polohu tohoto města a postavili v jeho

---

³² AL-MASUDÍ: Abu I-Hasan Ali: Rýžoviště zlata, doly drahokamů, Odeon, Praha, 1983, str. 746

³³ Farsah je staroperská míra, o níž si dlouho vědci mysleli, že je rovna 5,5 kilometru. Jelikož takřka všechny informace o Chazarsku byly udávány v míře farsach, chtěli s její pomocí sovětští vědci najít jednotlivá zmíněná centra a započít s vykopávkami. Bohužel se ale ukázalo, že počítáme-li farsach jako 5,5km, nic neobjevíme. Začali tedy pátrat více a zjistili, že farsach je „měřen“ stejně jako středoasijský čakrym. Farsach totiž neudává vzdálenost, ale udává spíše množství energie, které člověk musí vydat při zdolání terénu. Pokud tedy člověk jde rovnou travnatou stepí, dosahuje farsah i 10km, pokud jde člověk bažinou nebo hornatým terénem do kopce, může mít farsach pouhé 2km. Teprve, když vědci odhalili toto tajemství, podařilo se jim stanovit délku farsachu pro jednotlivé oblasti

blízkosti své první hlavní město – Semender. Podle al Mas'udího leželo přesně 8 dní cesty od Derbentu a v době, kdy jej navštívil, už byl královský dvůr přestěhován do Itilu na Volze. Díky velkému štěstí bylo toto město objeveno Gumiljovem a Artamonovem v roce 1964 v povodí řeky Terek. Nález byl mimořádný svou mohutností, neboť město bylo obeháno vysokými valy a bylo vytvořeno jako velké opevněné jádro na jednom břehu řeky, zatímco na druhém břehu ležela jednotlivá obydlí běžné populace. Bohužel se mi zatím nepodařilo zjistit, zda na tomto místě probíhá archeologický výzkum i dnes a v této neklidné oblasti Ruské federace nejspíše zůstává mnoho nálezů neodkryto a i ty odkryté jsou bez řádného archeologického průzkumu.

Oblast povodí Volhy přinesla další informace o městském životě Chazarů, když byly náhodně objeveny zbytky sídlišť během odstraňování říčních naplavenin na Achtubě. Odkrytá naleziště nesoucí název Čertovo hradiště a Hradiště Stěpana Razina přinesli vhled do pohřbívání a objevilo se i velké množství střepů. Vědcům se dlouho nedařilo najít volžskou metropol Chazarů, která po Semenderu převzala i pozici hlavního města říše – Itil. O to více mě těší, že mohu napsat, že tato metropole byla v roce 2008 odkryta týmem archeologů z astrachaňské univerzity a je nyní jedním z předních ruských archeologických nalezišť. Pravděpodobně zde bude stejná struktura jako u Semenderu, tedy opevněné jádro a mimo ležící sídliště v blízkosti vodního toku. Dobrým vodítkem může být popis města, který najdeme u al-Mas'udího:

*„Město Itil stojí na obou březích této řeky a uprostřed ní je ostrov, na němž je sídlo vlády. Královský palác stojí na jednom konci ostrova, z něhož vede pontonový most k jednomu z obou břehů...“.*³⁴

Podle nálezů měla pevnost neobvyklý tvar trojúhelníku a obyvatelé na březích řeky žili převážně v domech kulatého tvaru. Tento tvar bývá vnímán jako

---

Chazarska a toto snažení sklidilo velký úspěch symbolizovaný nálezem mnoha sídlišť. V případě derbentského opevnění směřujícího do hor šlo o cca 2,5km.

³⁴ AL-MASUDÍ: Abu I-Hasan Ali: Rýžoviště zlata, doly drahokamů, Odeon, Praha, 1983, str. 746

napodobení tvaru jurt, ve kterých Chazaři bydleli před svým usazením. Dokonce část nalezených domů má pevné základy, ale svrchní část mohla být tvořena dřevěnou konstrukcí. V počátcích přechodu z kočovného na usedlý způsob života dokonce Chazaři pravděpodobně na jaře města opouštěli a odcházeli se svými stády do stepí, aby se až na podzim vrátili do města a odložili své jurty.

Semender ale nebyl prvním nálezem chazarského osídlení. Úplně prvním nálezem jsou ruiny významného města ležícího na Donu, které neslo jméno Sarkel.³⁵ Velmi četné hmotné nálezy svědčí o rozvinutém městě, jehož název v turkičtině znamená „Bílá pevnost“ (opevnění bylo z bílého vápence) a bylo postaveno někdy kolem roku 830 spojením chazarské a řecké architektury na trase Hedvábné stezky. Místní vojenská osádka čítala asi 300 mužů, ale skutečná populace byla bezesporu mnohem početnější. Z nejdůležitějších nálezů jmenujme alespoň bronzového válečníka a mnoho kusů ozdobných bronzových šperků a „gombíků“. Vzhledem k početnosti nálezů (včetně domů, hrobů apod.) je velmi znepokojivé, že ke kompletnímu průzkumu nedošlo, neboť Sovětský svaz se rozhodl nechat zmizet tuto oblast pod hladinou Tsimlijanského rezervoáru v roce 1952. Dnes se tedy musíme spolehnout na to, co o svých vykopávkách zapsal M. I. Aratamonov a pátrání je tak omezeno na dobové fotografie a hmotné nálezy.

Tak jak byla propracovaná stavba měst, tak byla velmi dobře nastavena i správa říše. Podle informací, které uvádí arabské prameny, stejně jako dopis krále Josefa, v čele Chazarské říše stály 2 osoby. Al-Mas'udí je nazýván chán a chákán³⁶, jinde se setkáme s označením bek a kaganbek. Chákán měl spíše ceremoniální funkci, neměl takřka žádné pravomoci a byl spíše jakýmsi symbolem. Opakem byl bek/chán, který byl faktickým držitelem moci a dělal veškerá státnická rozhodnutí. Jak je dále uvedeno, pokud se říši nedaří, smí si obyvatelstvo vyžádat hlavu chákána (chán však smí toto vydání odmítnout). Tento

---

³⁵ <http://www.khazaria.com/sarkel.html>

³⁶ AL-MASUDÍ: Abu I-Hasan Ali: Rýžoviště zlata, doly drahokamů, Odeon, Praha, 1983, str. 746

system chápu tak, že jde snad o jakési symbolické dvojvládí, kdy chákán symbolizuje spojení s turkickými předky a chán je vlastně faktickým aktivním držitelem moci v zemi, která je „kosmopolitní“. Možnost „odstranit“ chákána by tedy znamenala, že když se zemi nedaří, je narušeno spojení s předky a toto je třeba obnovit, často skrze „novou“ krev. Přestože nemohu nijak tuto teorii podpořit, věřím, že by mohla být rozumným vysvětlením daného stavu.

Podobnou flexibilitu nalezneme i v aplikaci spravedlnosti, která probíhala formou soudnictví. V Itilu bylo ustaveno sedm soudců: dva pro muslimy, dva pro křesťany a dva, kteří rozhodují „podle Starého zákona“, tedy v souladu s židovským právem. Poslední sedmý soudce je společný pohanům a rozhoduje podle „prostého rozumu“. Pokud se jedná o obzvláště složitý případ, rozhodují potom soudci podle islámského práva bez ohledu na náboženskou příslušnost sporných stran. Tuto skutečnost si dovedu vysvětlit tím, že islámské právo byl v tuto dobu nejrozvinutější a nejvíce zaměřeno i na nenáboženské oblasti práva. Armáda sestávala z příslušníků všech náboženství a etnik, ale pokud armáda bojovala třeba proti muslimům, muslimové sloužící v armádě byli osvobozeni od boje, aby souvěrci nebojovali proti sobě. Ekonomika byla bezesporu založena především na „mezinárodním“ obchodě, neboť v Chazarsku se střetávali hlavní obchodní stezky z celé Evropy a Asie. Z východu byly dováženy poklady z Číny a Mongolska, přes centrální Rusko procházela stezka spojující Chazary se Skandinávií, ze západu přicházela stezka až z oblasti Rhóny a z jihu proudily poklady arabského, indického a afrického původu. Dlouhou dobu vědci tvrdili, že tento obchod s luxusním zbožím byl jediným pramenem příjmů, ale my dnes již víme, že Chazaři se věnovali i řemeslům jako je sklářství a hrnčířství.

Vzhledem k výsadnímu postavení v obchodu měli Chazaři i vlastní měnu, která byla disponována ve formě stříbrných mincí zvaných Yarmaqs, jejíž pozůstatky byly nalezeny například i na švédském ostrově Gotland.

Bohužel zde již není více nálezů ani důvěryhodných pramenů, které by nám pomohly odhalit více ze života chazarského obyvatelstva. To, co je důležité pro

židovskou populaci, je stabilita a náboženská benevolence říše, která navíc podporovala ekonomické aktivity svých obyvatel a těžila z vynikající polohy spojující hlavní obchodní trasy známého světa.

3.9 Otázka vazby mezi aškenázskými a chazarskými Židy

Chazaři byli opravdu studování teprve až v posledním století, to ale neznamená, že šlo o téma do té doby neznámé nebo pozapomenuté. Možná vazba Aškenázských Židů na Chazary totiž byla předmětem hlubokého zkoumání již v době před druhou světovou válkou. Vše se započalo již v době konce devatenáctého století, kdy se vědecký svět točil kolem racionalizace osobnosti a hledal vazby mezi rasovými a fyziognomickými rysy a osobností jedince (je mimořádně zajímavé, že i v *The Jewish encyclopedia*³⁷, tolik respektovaném prameni, najdeme poměrně dlouho stať na téma rasový původ kavkazských Židů, jejímž centrem je otázka cefalických indexů a následného dělení Židů na čistší a méně čisté rasové druhy). První³⁸, kdo přišel s ucelenou teorií na toto téma, byl Ernst Renan se svým pojednáním „Judaismus jako náboženství a jako rasa“ (vydáno v lednu 1883). Tato zkoumání měla být použita k potlačení prosionistických tendencí. Následně se otázka rasové vazby na Chazary dlouho řešila v době před nacistické a nacistické. Velmi ji popularizoval rasový teoretik Lothrop Stoddard (hlavní článek vyšel 1926), který definitivně „potvrdil“, že Aškenázové jsou i podle vnějších znaků potomci ne-semitského národa a jejich hlavním rasovým elementem jsou Chazaři. Bohužel se tato teorie rozšiřovala dále i po skončení 2. světové války a roku 1951 vydal profesor John O. Beatty knihu s názvem „Železná opona nad Amerikou“. V tomto velmi nevědeckém díle předkládá svou teorii že „Chazarští Židé“ jsou původci všeho „zlého“ ve světě. „Dokládá“, že stojí za vyvoláním první i druhé světové války, také se podílejí na podpoře bolševizmu a jejich jediným cílem je ekonomicky ovládnout celý svět a

---

³⁷ <http://www.jewishencyclopedia.com>

³⁸ <http://en.wikipedia.org/wiki/Khazars>

pokořit Ameriku. Tyto tehdy dosti „oblíbené“ antisemitské názory bohužel našly poměrně silnou pozitivní odezvu a často se k těmto konspiračním teoriím vraceli rasisté a xenofobové i v následujících letech. Na podobném základě stojí i další antisemitská a antisionistická teorie z let sedmdesátých, kdy se John Bagot Glubb prezentoval svou myšlenku, že Židé jsou v moderní době všichni potomci „ne-semitských Aškenázů“ a nemají tedy na Palestinu sebemenší nárok na rozdíl od Palestinců (zdá se, že zapomněl, že židovská populace se z Palestiny nikdy nevytratila a nešlo tedy o zemi „prostou“ židovského obyvatelstva – jiná otázka by byla oprávněnost aktivit imigrantů v Palestině, ale to je jiný příběh). V roce 1976 se k této otázce vrátil autor knihy „Třináctý kmen“, Artur Koestler. Jeho kniha byla velmi často kritizována za to, že zkresluje dostupné prameny za účelem podpořit naopak prosionistické teorie. Osobně mně jeho dílo zaujalo, protože spíše než zkreslením faktů, má zvyk prokládat odbornou stať zřetelnými prosionistickými myšlenkami, takže jeho dílo není sice nestranné, ale po „vyjmutí“ politického obsahu zbývá poměrně slušný pramen shrnující velké množství informací. Se stejnými obtížemi se ale čtenář setkává i při čtení jiného pramene, kterým jsou knihy sovětských autorů. Zde je také třeba oddělit „zrno od plev“ a rozlišit politické proklamace od faktického základu. Ještě jiná kapitola je antisionismus podporovaný arabskou stranou, kdy šlo o potřebu zastavit příliv imigrantů do Palestiny.

Dnes už je tato otázka vyřešená díky několika studiím, které se věnovali rozboru genomu a byly tak schopné vyřešit tuto otázku pomocí studia a srovnávání chromozomu Y nebo v poslední době spíše srovnáváním sekvencí mitochondriální DNA. Studie, které probíhaly v letech 1999, 2001 a 2005 se sice lišily velikostí zkoumaného vzorku, specifikem zkoumání a autory, ale jejich výsledek byl naprosto stejný. V tuto dobu se zkoumaly především polymorfní markery chromozomu Y³⁹, tedy vlastně se porovnávaly markery u nežidovské a židovské populace v jednotlivých oblastech, kde žije Aškenázská komunita. Ve

---

³⁹ <http://en.wikipedia.org/wiki/Khazars>

své podstatě vědci zjišťovali, zda se 2 lidé v Lodži, Moskvě, Budapešti ale i v jižním Rusku, jeden Aškenázský Žid a druhý typický zástupce místní populace, liší i v oblasti genetické. Výsledky jednoznačně potvrdily, že genetická informace Aškenázských Židů se výrazně liší od převládající populace a je výrazně blíže ostatním skupinám Židů ve světě a dalším etnickým národům se středovýchodním původem. Mně osobně se nejzajímavější zdála vynikající studie s velmi rozsáhlým vzorkem a se dvěma hlavními závěry. Tato studie⁴⁰ byla vedena 20 vědci celého světa a zaměřila se na studium původu po mateřské linii u Aškenázských Židů. Poté, co vědci se zaujetím sledovali historická zjištění, že Aškenázská židovská populace byla schopná mimořádného populačního růstu navzdory velmi nepříznivým vnějším podmínkám (25 000 Aškenázských Židů v roce 1300, 8 500 000 na počátku 20. století) a že pravděpodobně se tato populace šířila z jednoho jediného místa - povodí Rýna, začali se zabývat myšlenkou, zda by se skrze genetický rozbor mitochondriálního DNA nemohli dostat po mateřské linii k původu všech Aškenázských Židů. Studie, která byla publikována v časopise The American Journal of Human Genetics v březnu 2006 byla skutečně převratná. Zjistila totiž nejen to, že jsou Aškenázští Židé nejspíše genetickým založením spojení širokého genetického „stromu“ ze Středomoří a Kavkazu, ale především zjistila, že 8 000 000 lidí z oné populace na počátku 20. století jsou potomci čtyř žen (ve výjimečném případě není vyloučeno, aby šlo dokonce jen o jednu plodnou ženu). Část sekvence mitochondriální DNA u Aškenázských Židů je dokonce tak specifická, že ji nelze nalézt mimo tuto komunitu nikde na světě. Je proto z genetického hlediska považována za tzv. „původní“, tedy podle genetického stromu není jen odvozením nějaké starší sekvence a zdá se, že hledat z jakého „zdroje“ jsou Aškenázští Židé je zbytečné. Jsou totiž podle všeho vlastní genetickou skupinou a nejsou tedy jen potomci nějaké jiné židovské, či snad dokonce nežidovské populace. Protože aškenázská populace ale není z historického hlediska „nejpůvodnější“, hledá se nyní vysvětlení, proč se tato

---

⁴⁰ http://www.familytreedna.com/pdf/43026_Doron.pdf

skupina liší částečně od ostatní židovské populace tak výraznou sekvencí, ale zatím víme jen to, že primárním nositelem této sekvence byla ona původní „matka“ nebo malá skupina „matek“. Ovšem to, jak u nich tato mimořádná odlišnost vznikla, není zatím známo, možné ale je, že například příslušely k dnes již vymizelému etniku a jeho specifickou sekvenci předaly svým dětem.

4. ŽIDOVSKÁ POPULACE NA KAVKAZE OD DOB CHAZARŮ PO SOUČASNOST

Přestože se Chazarská říše od konce 10. století jen zmenšovala, víme, že její jádro ve formě státního útvaru přetrvávalo až do 13. století a o jejich významu svědčí nejen nálezy archeologů a studium literatury ale třeba i to, že Kaspické moře se stále i po tolika staletích jmenuje v jazycích okolních národů „Chazarské moře“ - Hazar Deniz (tur.), Barh ul Khazar (arab.) nebo Darya ey Khazar (per.). Z toho co víme, se dá říci, že v chazarské říši žily 2 typy židovského obyvatelstva, prvním jsou ty populace, které zde byly před příchodem turkických kmenů a Chazaři pro ně znamenali vládnoucí třídu bez ohledu na to, zda šlo o dobu před nebo po konverzi. Druhou skupinou byla konvertovaná vrstva, která se utvořila až ke konci osmého století a zahrnovala mnoho etnických skupin. Jaká byla spolupráce mezi těmito skupinami a zda se mísily, je velkou otázkou. Jak víme z výše uvedených výsledků genetických studií, jsou kavkazští Židé samostatnou skupinou nejen s vlastní historií, ale také přítomností a nejsou jen „přívěskem“ aškenázské větve.

Lidé také často uvažovali o tom, jak velká je pravděpodobnost, že část dnešních Kavkazských Židů, z nichž je největší a nejznámější skupina nazývána „Horští Židé“, je potomstvem Chazarů. Jak jsme viděli, Aškenázští Židé, o kterých se dlouho spekulovalo jako o následnících Chazarů, jsou zcela odlišného původu. Ovšem možnost, že část Kavkazských Židů je chazarského původu, není úplně nereálná. Pokud je mi zatím známo, žádná genetická studie na toto téma zatím neproběhla a to především proto, že nemáme vzorek genetické informace „původního Chazara“, se kterým bychom mohli srovnávat. Podle logické úvahy nejspíš dojdeme k názoru, že k míšení došlo, i kdyby se totiž chazarská židovská vrstva a původní kavkazská židovská populace nemísila v době trvání Chazarské říše, mohlo k tomuto míšení dojít v době pochazarské. Tehdy se musela židovská komunita výrazněji semknout a tak nebyl příhodný čas na dodržování původního „dělení“. Možným dokladem tohoto, že genetická informace dnešních

Kavkazských Židů, především Horský Židů, nemusí být semitského, perského nebo protokavkazského původu, je to, že asi 4% populace se rodí se zrzavými vlasy. I když se nám tato informace může zdát jako nepodstatná, z genetického hlediska jde o velmi zajímavou odchylku. Celých 96% populace je totiž olivové pokožky a tmavých vlasů, tolik typických pro tuto oblast, zbylá 4% procenta ale vykazují světlejší pleť a zrzavé vlasy.

I přes toto pozorování je ale velmi složité dojít k nějakému oprávněnému názoru. Našli bychom v genech Horských Židů něco shodného s Chazarů? Byli vlastně chazarští Židé „chazarského původu“ (turkického) nebo to byli třeba perští Židé pod chazarskou nadvládou? Je velmi složité říci, jak samotná konverze k judaismu v Chazarské říši mohla ovlivnit etnické složení židovské populace na Kavkaze.

Soustředme se tedy na to, co víme. V době, kdy pomalu zanikala Chazarská říše, byla židovská populace na Kavkaze a v jeho nejbližším okolí jistě dosti početná. Přestože spolu jednotlivé komunity jistě udržovaly kontakt, bezesporu pro ně byly typické odchylky závislé na místě, kde žijí. Židé v Derbentu se silným vlivem z Persie a Střední Asie jistě žili v mnoha ohledech jinak než například Krymští Židé, kteří byli ovlivněni Byzancí a také se mnohem více setkávali s populací ze Severní Evropy (vedla tudy hlavní stezka směřující ze Skandinávie a přes střed formující se Ruské říše do Černomoří).

Také v Derbentu byla převažující okolní populace muslimského vyznání, zatímco Krym byl vždy převážně křesťanským místem. Tyto rozdíly se pak prohlubovaly spolu s tím, jak si celou tuto oblast přisvojovali noví nájezdníci a tím se od sebe také vzdalovaly jednotlivé skupiny židovské populace. Bude proto lepší, pokud se zaměříme na tyto jednotlivé skupiny, z nichž jejich často více v jednom státě nebo se naopak s jednou z nich potkáme ve více oblastech. Než se tedy podíváme na strukturu židovské populace na Kavkaze a její vývoj, musíme zmínit ještě jednu zajímavost.

4.1 Radhanité

Radhanité⁴¹ (hebrejsky רמיהדר) byli špičkoví středověcí obchodníci židovského původu. Původ jejich označení je nejistý. Může jít o odvození z latinského jména pro řeku Rhonu, v jejímž povodí pravděpodobně začínaly jejich obchodní stezky. Teorie propagovaná Barbierem de Meynardem a Moshem Gilem odkazuje na oblast v Mezopotámii, která se nazývala „the land of Radhan“ a je zmiňována v dobových textech. Další teorií, která z etymologického hlediska vypadá poměrně logicky, je odvození z kombinace perských slov *rah* (cesta) a *dán* (znající). Šlo by tedy o označení skupiny obchodníků, kteří „znají cestu“. Jedním z těch, kdo jim ve svém díle věnoval pozornost, byl ibn Khordabeh, autor vynikající díla „Kniha cest a království“. Popisuje tyto židovské obchodníky jako znalce jazyků jak západoevropských, tak orientálních a slovanských. Jejich hlavním obchodním artiklem, který vozili při svých cestách ze západu (Francie, asi oblast Rhony) na východ (především Indie a Čína), byli eunuši, otrokyně, brokát, kožešiny a meče. Zpět zase přiváželi orientální luxusní zboží zahrnující především aloe, skořici, kafr, pižmo. Cesty, které vytyčili při svém podnikání, se pak staly nejen součástí ale později i konkurencí Hedvábné stezky, ale především ovlivnili i oblast, tehdy především chazarského Kavkazu. Pomáhali s jeho zásobením i odkupem již zajištěného zboží a podporovali místní komunity i tím, že zprostředkovali styk s okolními zeměmi, byť velmi vzdálenými. Jejich výnosné podnikání však utrpělo velkou újmu, když nastala „doba rozpadu velkých říší“ a to jak v islámském světě, tak v jejich cílových stanicích – Číně a Indii. Také křesťanský svět byl v 11. a 12. století postaven na nepříliš pevných základech a docházelo nejen k přesunům obyvatelstva, ale zároveň zanikly říše navazující na „starý svět“ a rodila se úplně nová Evropa. Toto s sebou také přineslo růst ekonomického významu menších celků, jakými byly například vzrůstající se severoitalské obchodnické státy. Proto byli Radhanité nevíтанou konkurencí a „díky“ rozmachu antisemitismu v Evropě se jim podařilo tuto mimořádnou skupinu oslabit a nakonec zničit. Jak mizeli tyto obchodníci a měnila

---

⁴¹ <http://en.wikipedia.org/wiki/Radhanites>

se rovnováha sil ve světě, zanikaly jejich důležité cesty a upadal i obchodní ruch. Než se dokázaly vznikající obchodně orientované italské státy ujmout příležitosti, nastala v Evropě doba, kdy léčebné a kosmetické prostředky z Orientu spolu s kořením vymizely z evropských domácností (počátky změny již 900 až 1000). O Radhanitech a jejich mimořádném přínosu pro obchod píše i další autoři např.: Jehuda ben Meir z Mainz (kniha Sefer ha-dinim) nebo francouzský obchodník Jitcchak Dorbelo, který ještě na počátku 12. století cestoval s Radhanity do Polska.

Někteří odborníci věří, že právě „světovost“ a bohatství Radhanitů spolu se sílící početností židovské komunity na Kavkaze mohl být jedním z impulzů ke konverzi Chazarů. Jisté ale je, že úspěšnost jejich obchodování a častá přítomnost na Kavkaze přinášela do oblasti nejen nový vítr, ale také ji podporovala po pádu Chazarské říše.

4.2 Horští Židé⁴²

Kavkaz po úpadku Chazarské říše a rozpadu tehdejších hlavních obchodních stezek, nepřestal být pro židovskou komunitu domovem. Přestože přesné historické posloupnosti jsou dnes spíše jen prostorem pro dohady a chybějí zatím lepší hmotné důkazy nebo prameny víme, že nejdůležitější a nejstabilnější židovskou populací na Kavkaze jsou tzv. Horští Židé (the Mountain Jews, die Bergjuden).

Ve starších pramenech nebo v pramenech založených na sovětském/ruském základu najdeme často termín Tátové (nebo Tatové), kterým jsou také Horští Židé označováni. Tento termín vychází především z jazyka, jímž Horští Židé mluví, neboť tento je odvozen od perského základu. Tátové jsou perské etnikum, jehož historický původ je zastřen tajemstvím, ale jejich jazyk, zvyky a vzhled jednoznačně prokazují příslušnost k perské kultuře a etniku. Je pravděpodobné, že část perských Židů se spojila s jejich etnikem, část jejich etnika také

---

⁴² Příloha č. 2

pravděpodobně k judaismu konvertovala, a při opuštění Persie si toto dědictví přinesla sebou na Kavkaz. Jak byl Kavkaz postupně „persifikován“ v průběhu dějin, příklon k tomuto etniku zesílil a byl plně převzat i jeho jazyk. Dnes můžeme říci, že valná většina Horských Židů je z etnického hlediska jedna skupina Tatů, ale nelze je s nimi zaměňovat (najdeme totiž i „tatské“ křesťany nebo a muslimy, kteří dokonce převažují). Jazyk, který od Tatů převzali, je perského základu, ale obsahuje výpůjčky z turečtiny (např. tvorbu plurálů) a zcela zřetelný je i vliv hebrejštiny a aramejštiny (dnes v důsledku podpory uvědomění si židovské příslušnosti, dochází k nárůstu užívání hebrejštiny). Jeho další formy nalezneme i u jiných židovských skupin ze Střední Asie, které byly ve vlivu Íránu, jimiž jsou například tzv. bucharští Židé. Tento jazyk byl psán především klasickým kvadrátním písmem, ale časem, po přejití do sovětské sféry vlivu, byl tento jazyk podroben zkoumání a byla zde snaha o vytvoření jeho novější formy, která se ale nesešla s úspěchem. Dokonce se konala i tatsko-abecední konference v roce 1929, která měla tuto snahu podpořit a také byla v souladu se sovětským vlivem, jež se zabývala i otázkou morfologie a fonetiky ale její výsledek byl odmítnut.

Horští Židé nemají toto označení rádi proto, že jim jej přisoudila sovětská vláda a bylo ve své době nejen popřením jejich skutečné identity. Protože ale sovětská moc nepřipouštěla jiné označení, museli se Horští Židé, pokud chtěli studovat nebo získat místo ve veřejné správě, k tomuto označení přihlásit a nechat si jej uvést i do dokladů. Byli k tomuto postupu nabádáni i proto, že se tím podporovala jejich asimilace a pomohlo to zakrývat jejich příslušnost k nepříteli vítané židovské populaci.

Dnes se tomuto označení vyhýbají a považují jej za nepříjemnou vzpomínku na dobu Sovětského svazu. Sami si nejčastěji říkají „džuchur“ (často přepisováno jako „juhuro“) a svůj jazyk nazývají „džuchuri“. Tento byl původně psán kvadrátním hebrejským písmem, ale po „sovětizaci“ oblasti v roce 1920 byl

převeden do latinky a v roce 1938 musel přijmout cyrilici. Ani to jej však neochránilo a byl stejně zakázán.

Jelikož se v příští kapitole budeme pečlivěji zabývat jejich moderní historií a folklórem, dovolím si zde pouze načrtnout to nejpodstatnější z jejich historie a popsat jejich místo v kavkazské společnosti posledních cca 150 let. Jejich nynější hlavní domovinou je hřeben Velkého Kavkazu a pak především oblast Ázerbájdžánu a Dagestánu. V historii se jejich vzezření a kultura na první pohled nijak nelišila od ostatních kavkazských národů a obzvláště v horských oblastech bylo nesnadné rozlišit, zda je aul obýván židovským nebo nežidovským etnikem, pokud člověk nepronikl přímo do osobního a náboženského života jeho členů.

Můžeme říci, že život židovské populace se od ostatní odlišoval jen velmi málo, pokud nemluvíme o náboženské stránce. Dokonce docházelo k smíšeným sňatkům. Z etnického hlediska došlo k míšení s Lezginy, z náboženského pak především s muslimskou populací. Jednotlivé náboženské obce nebyly příliš propojeny, takže udržovaly své zvyky na vlastním území a dlouhou dobu neexistovala společná rada nebo jiný orgán, který by jednotlivé obce zastřešoval a pomáhal s náboženskými či společenskými a sociálními otázkami.

Strukturalizace a lepší organizace obcí přišla až na počátku 19. století, kdy se objevuje první duchovní, který je všeobecnou vedoucí autoritou pro Horské židy (především na východním Kavkaze). Tímto důležitým rabínem se stal Elijahu Ben Mušadelja⁴³. Největší postavou té doby byl ale rabi Mizrach (vlastním jménem Israel Nukoli), který byl velkým znalcem židovských náboženských předpisů a podle pověstí ovládal i jasnovidectví a byl prorokem. O jeho mimořádných schopnostech svědčí také to, že své znalosti měl získat jako samouk. O jeho smrti se vypráví pověst, podle níž, když už byl na sklonku života a necítil se dobře, nikoho k sobě nepouštěl, tak zůstal jednoho dne doma sám a byl napaden dvěma mladými muslimy. Ti ho zabili kinžálem a zanechali v posteli.

---

⁴³ <http://www.mountain-jews.co.il/History/History5.htm>

Když rabi nechtěl od manželky ani oběd a dlouho se neozýval, manželka vstoupila k němu do pokoje a našla jej mrtvého. Zpráva se roznesla po městě a za nedlouho byli nalezeni pachatelé. Jejich čin, který spáchali na tomto váženém a moudrém muži, byl natolik nepřijatelný, že jejich vlastní rodiče je ukamenovali.

Takovýchto pověstí bychom našli nespočet nejen o tomto rabínovi, ale i dalších, kteří se podíleli na vzniku rabinátu v Derbentu a Baku (např. Eliajhu ben Mišael, Josif ben Dan). Postupně si rabíni získávali stále větší vliv a také se více dbalo na to, aby měli vzdělání z některé slavné jezivy, nejčastěji z východní Evropy. Také se stále častěji obraceli směrem k Erec Jisrael a jezdili poznávat zemi, z níž jejich náboženství vzešlo. Byla zde i snaha o tvorbu komentářů (např. k Šulchan Aruch), ale také docházelo ke sepisování znalostí starších a sbírání odborného materiálu a tvorbě odborných knihoven a studoven.

Doba rozvoje skončila ve 30. letech 20. století. Ještě v letech 20. byl přes sovětský odpor možný alespoň částečný náboženský život (tomu pomáhala i vzdálenost od hlavních sovětských center), ale v následujícím desetiletí došlo k uzavření všech synagog a vzdělávacích institucí. Byly zakázány veškeré formy organizace náboženského života a rabíni byli odvečeni a internováni (později došlo i na popravy nebo pobyt v gulazích). Část populace se stáhla ještě více do hor a snažila se izolovat od státního aparátu, bohužel ale ne vždy byla tato praxe úspěšná. Sověti si totiž vynucovali sestup do nížin, a jak bylo řečeno již v části o kavkazské historii, život v horách bez vzájemné podpory okolních aulů, byl jen pro opravdu tvrdé povahy (jak je ale patrné ze skutečnosti, že i dnes se v horách a zapadlých regionech ruských autonomních republik na Kavkaze nachází velmi původní osady Horských Židů, přineslo toto rozhodnutí své ovoce). Další část populace se rozhodla pro odchod do nově vznikajícího státu Izrael, ale třeba i do Německa, USA nebo Kanady. Tento odchod se ještě zvýšil během 2. Světové války a ani sovětská nadvláda jej nedokázala zastavit. Přestože po rozpadu Sovětského svazu docházelo k opravdovému „vyliďnění“ některých oblastí, dnes je situace jiná.

Dnešní populace židovského obyvatelstva na Kavkaze (Arménie, Ázerbájdžán, Gruzie a oblast ruských autonomních republik na Kavkaze) čítá asi 60 000 lidí, ale je možné, že část nejsou přímo Horští Židé. Pomalu ustává odliv židovské populace a namísto toho se Židé vypravují do Izraele na kratší studijní pobyty nebo dovolené a vrací se zpět (hlavním centrem Horských Židů v Izraeli je město Haifa).

K tomuto přispívá i zlepšení ekonomické situace, a to především v Ázerbájdžánu, kde ropné bohatství zlepšuje životní podmínky. Tato oblast je také takřka prostá projevů antisemitismu, dokonce se dá říci, že muslimský Ázerbájdžán je pro Židy ideálním místem k životu. Zvyšující životní standard také probouzí v židovské populaci touhu znovu být ekonomicky nezávislý a roste počet vysokoškolsky vzdělaných Židů i podnikatelů.

Pokud i dnes někdo touží po trvalém odjezdu do Izraele, pomohou mu v tom nejen organizované hodiny hebrejštiny, ale i Židovská agentura Sochnut nebo Ázerbájdžánsko-Izraelská organizace přátelství. Dále se zde daří Židovské ženské organizaci či židovskému tisku. S pomocí Americké židovské komise se zde podařilo vybudovat židovskou školku, charitativní centrum nebo studentské centrum Hilel. Samozřejmostí je dnes i ulpan, kluby pro rodiče a děti a v roce 2002 hnutí Chabad Lubavič otevřelo školu v Baku. Nesmíme zapomínat, že takřka 40% populace je ze smíšených muslimsko-židovských rodin, o to více je zdejší otevřenost a rostoucí počet židovských institucí a vzdělávacích programů potěšující.

4.2.1 Baku

Město Baku je dnes hlavní městem Ázerbájdžánu a je také historicky jedním z nejdůležitějších center židovské kultury na Kavkaze. Dnes zde žije asi 16.000 Židů a počet stále roste, zda a kdy se podaří dosáhnout čísla, které bylo aktuální krátce po rozpadu SSSR – 80.000 – je otázkou.

V tomto městě sídlí většina výše uvedených organizací, nalézá se zde i škola, ulpan a 3 synagogy. Židovská populace ve městě se dělí na horské Židy,

evropské Židy (Aškenázové) a gruzínské Židy. Poslední velkou událostí bylo otevření nové třípatrové synagogy, určené pro evropské Židy, které se konalo 9. března 2003 za přítomnosti mezinárodních hostů, příslušníků dalších židovských obcí a také členů muslimské a křesťanské obce.

4.2.2 Kuba (Quba)

Toto město bylo založeno v roce 1742 a již od počátku se zde počítalo s velkou židovskou komunitou. Řeka protékající městem jej dělí na severní část, kde bydlí Ázerové vyznávající šíitský islám, a na jižní část, která je známější pod názvem Yevreskaya Sloboda, v době SSSR pod jménem Krasnaya Sloboda. K původním Židům, kteří byli nuceni opustit svá sídla v oblasti perského vlivu a založit toto město, se postupně připojovali Židé prchající před ruským a sovětským vlivem. Každá z těchto skupin si zde vystavěla vlastní čtvrť se synagogou, která byla nazvána podle původního místa, odkud Židé pocházeli (Kulgat, Kusari, Shuduh, Čipkent, Karchag atd.). Na počátku 19. století zde žilo 972 židovských rodin, z nichž většina patřila k Horským Židům. Vzhledem k tomu, že antisemitismus bující v Evropě zde nenašel odezvu, pohromou pro místní komunitu byl až příchod Sovětů, kteří ovládli Ázerbájdžán v roce 1920. V roce 1937 zakázali komunisté užívání hebrejštiny, popravili 5 místních rabínů a ti, kteří se nepodrobili, byli odvečeni do gulagů. Všechny 11 synagog bylo uzavřeno a stejně jako židovské obchody či školy, bylo zkonfiskováno. V tuto dobu zde žilo skoro 19.000 Židů a tato populace se udržela až do konce SSSR. Pak následoval odchod velké části lidí do Izraele kvůli zhoršení ekonomických podmínek, ale dnes už se snad situace stabilizovala a hodně vypomáhají i příbuzní žijící v zahraničí nebo židovské organizace. Dnes zdejší židovská populace dosahuje 3.500 lidí a další 3.500 Horských Židů žije v okolí (důležitým místním centrem je město Oguz).

4.2.3 Derbent (Rusko, AR Dagestán)

Toto historicky mimořádně významné město bylo hlavním centrem judaismu ještě dříve, než se Baku vymanilo z persko-muslimského vlivu a bylo spojeno se židovskou komunitou již od jejich počátků na Kavkaze. Dnes, po rozpadu SSSR, je zde relativní klid a Židé se mohou věnovat své víře i kultuře. Bohužel zde není ideální ekonomická situace a tím tento region opouští část populace, čímž toto hlavní středisko Horských Židů velmi trpí. I tak se zde zachovává populace čítající něco málo přes 3.000 obyvatel židovského původu (město má dohromady 100.000, většina je muslimská) a najdeme zde divadlo a noviny, obojí v jazyce džuchuri.

Je smutnou skutečností, že po pádu SSSR zde bydlelo asi 30.000 Židů, kteří sem mířili po vysídlení z okolních kavkazských horských oblastí, aby byli co nejvíce ve spojení a zabránili tak asimilaci. Většina z nich odešla, buď za příbuznými do Moskvy, ale nejčastěji do Izraele (Haifa) nebo USA (New York). Rabínem, který zdejší komunitu vede, je rabbi Ilyagiev⁴⁴. Je součástí hnutí Chabad-Lubavič a snaží se o rozvoj místního židovského školství - jsou zde funkční školky a přidává se i první a druhý stupeň základní školy. Jeho snahy také vedou k upravení zvyků, aby byly ve větším souladu s ortodoxním aškenázským ritem. Přestože jeho snahy chápu, obávám se, že jsou pro skupinu Horských Židů ve výsledku silně devastační, neboť jejich výjimečnost zachovávaná po staletí je postupně smazávána.

Další Horští Židé žijí v Machačkale, kde je asi 2.000 populace, rovněž je asi 37 rodin v nedalekém městečku Bujnaxsk . Další centra rozšířená v severním podhůří Velkého Kavkazu jsou především lokálního významu (viz mapa), ale o to autentičtější kulturu zachovávají. Nezbyvá než doufat, že po přestálých útrapách a potlačování kulturního dědictví Horských Židů, dojde ke zlepšení. K tomu bude

---

⁴⁴ http://azer.com/aiweb/categories/magazine/62_folder/62_articles/62_mountainjews.html

zapotřebí nejen pečlivější uchovávání tradic a hmotného dědictví, ale také snaha nesplynout s převažující židovskou populací v zahraničí (Izrael, USA atd.).

4.3 Další skupiny Židů na Kavkaze

Tyto následující skupiny jsou menšinami na Kavkaze, ale je zajímavé, jak moc jsou navzájem odlišné a zcela jistě jsou zajímavým dědictvím židovské historie. Většina z nich je typická pro jednu jedinou oblast, ale menší skupinky (několik rodin) můžeme najít i ve větších městech (Baku, Tbilisi apod.), kam je „zavála“ ekonomická situace nebo příbuzenské vztahy.

4.3.1 „Subbotnici“ a „Gerim“

Městečko Privolnoe obývá židovská komunita, která je rozdělena na 2 zcela odlišné části. První z nich jsou tzv. Gerim, kteří jsou ruského původu a konvertovali k judaismu před cca. 200 lety. Do této oblasti přišli během utlačování Židů v Rusku z oblasti kolem Volhy a Donu. V době největšího rozkvětu zde byly dvě „gerské“ synagogy a mladí muži byli posíláni do nejlepších výšivot v Izraeli a Rusku. Gerim jsou ortodoxní Aškenázové, kteří vždy dbali na to, aby jejich děti hovořily hebrejsky. Po uzavření synagog nebyla nijak oslabena religiozita těchto obyvatel navzdory složité situaci a i dnes jsou Gerim, především ženy, velmi zbožní a dbají na zachovávání kašrutu. Dnes je bohužel tato populace oslabena odchodem mladé generace, který započal již za sovětské éry, takže nynější průměrný věk je 55 let a zbývá zde již jen 20 rodin. Druhou skupinou, která obývá městečko Privolnoe jsou tzv. „Subbotnikové“ (odvozeno od ruského slova pro šabat), kteří se sami považují za Karaity (pravděpodobně jde ale také o konvertity nejasného původu). Dnes je jich více než Gerim a podle tradice nezachovávají tzv. „Ústní zákon“ (Tora še-be-al-pe) neboli autoritativní interpretaci (Tora še-bi-chtav). Tato komunita prosazuje modlitby v ruštině a má vlastní verzi šabatu a kašrutu. Obě tyto skupiny nebyly příliš „prestižní“ v židovské populaci, neboť jejich původ byl zcela jistě slovanský a tak jejich snahy o vlastní ritus, nebo naopak o tvrdé dodržování ortodoxní aškenázské tradice, byly považovány za chabou snahu „zapadnout“ a získat lepší reputaci.

Oblíbeným prostředkem byla sňatková politika, ale ani ta neslavila velké úspěchy. (Subbotnici se nacházeli v počtu asi 30 rodin i v Tbilisi v Gruzii, kde se snažili o splnutí s ortodoxní a talmudicky zaměřenou většinou Gruzínský Židů)

4.3.2 Krymští Židé – „Krymčakové“⁴⁵

První zmínka o jejich existenci pod názvem „Krymčakové“ je až z roku 1859, to ale neznamená, že by židovská populace na Krymu neexistovala. Jak víme již z popisu Chazarské říše, židovská populace zde byla silná již několik staletí před příchodem Chazarů. Jejich důležitost pak podporují třeba i četné písně v jidiš, které o této oblasti hovoří (např. Hey! Zhankoye!).

Židé v oblasti Krymu žili již od dob Byzance, ale formování Krymských Židů jako samostatné etnické skupiny započalo asi ve 13. až 14. století. Jejich základem byli asi Židé z oblasti Středomoří a Turecka, podpoření italskými (především) benátskými etnickými prvky. Jejich jazyk a původ byl poměrně často předmětem zkoumání, díky tomu máme několik zásadních informací. Víme, že jejich jména jsou stejně často sefardská jako aškenázská, a také víme, že se silně zapojili do tatarského jazykového prostředí na Krymu. Podle některých jazykových stop, může tato skupina spojovat uprchlé Židy ze Španělska a Portugalska, kteří museli svou zemi opustit během inkvizice a antisemitských bouří. Stejně tak nacházíme známky, že část populace je východoevropského (především ruského a litevského) původu. Jejich ritus byl v 15. století sladěn s aškenázským, ale původní ritus Krymských Židů byl zcela samostatný.

Poprvé byli za Krymčaky označeni v období, kdy byl Krym anektován Ruskem a bylo zapotřebí tyto Židy jasně oddělit od ostatních. Dnes jsou Krymští Židé s tímto označením sžití a sami jej zařadili do svého jazyka, který má tatarský základ s příměsí moderní turečtiny, hebrejštiny a samozřejmě později i ruštiny. Jejich hlavními centry byla po staletí města Simferopol, Sevastopol, Kerč, Suchumi a Karasu Bazar (Belogorsk). První vlna, která poškodila místní populaci, přišla v době Občanské války (1920-1921), kdy část Krymčaků odešla do Turecka

---

⁴⁵ <http://en.wikipedia.org/wiki/Krymchaks>

nebo USA. Populace se z toho jen stěží vzpamatovávala, ale byla zde snaha se izolovat od okolí (jako na Kavkaze) a tím si zajistit snazší přežití (tvořili samostatné farmářské osady).

Bohužel po anexi Krymu nacistickými vojsky, došlo k vyhlazení neuvěřitelných 70% populace. Určit velikost dnešní populace je velmi složité, podle posledního oficiálního sčítání, které bylo v roce 1956, bylo Krymčaků 1.500. Jak je tomu dnes, nezbyvá než hádat. Takto malá populace totiž byla následně asimilována, jako všechny ostatní a tak nezbyvá než věřit, že se část této mimořádné etnické skupiny zachovala alespoň díky blízkosti velmi důležitého židovského centra – Oděsy

Podle odhadů žije v oblasti Krymu stále asi 1.200 Krymčaků a další populaci čítající asi 500 osob najdeme v USA a Izraeli.

4.3.3 Kurdští Židé

Tato skupina není příliš známa a našla jsem o ní prozatím jen velmi málo zmínek. Podle všeho se zapojila do života židovské populace v oblasti jižního Kavkazu a Ázerbajdžánu. Poprvé se zde usazovali kolem roku 1827 a v roce 1939 založili svou první synagogu v Baku. Jde o mimořádně zajímavou skupinu, která hovořila směsicí aramejštiny, biblické hebrejštiny a starých orientálních jazyků. Byli v době Stalina deportováni z Kavkazu jako nežádoucí prvek, ale o jejich dalším osudu jsem nenalezla prozatím žádnou informaci.

4.3.4 Gruzínští Židé

Jejich výrazný specifíkem je hrdinský boj za vlast. Proti jiným výše uvedeným skupinám, které nebyly nijak výrazně zapojeny do obrany země v níž žili a snažili se spíše splynout nebo naopak izolovat, Židé v Gruzii se vždy velmi aktivně účastnili boje za svobodu a bránili Gruzii proti ruskému vlivu a anexi. Jejich silný ortodoxní životní směr spolu s úctou v Talmud jim přinášel velmi dobrou „pověst“ a v okolí žijící Subbotnici se snažili o spojení s tímto vážným etnikem skrze sňatkovou politiku. Bohužel ale nepříliš úspěšně.

Jak vidíme, Židé na Kavkaze tvořili stejně rozmanitou mozaiku jako ostatní národy a etnika této oblasti. Cizí vlivy a přírodní podmínky bezesporu přispěli ke zformování neobvyklých a jedinečných etnologických i kulturních celků, které byly bohužel v posledních sto letech vystaveny nepříznivému asimilačnímu tlaku sovětizace. Nezbývá než doufat, že postupné sebeuvědomění si svého významu a jedinečnosti jim pomůže zachovat to, co jim zůstalo po generace vlastní, ať už zde na Kavkaze nebo třeba v obci Horských Židů v New Yorku.

5. HORŠTÍ ŽIDÉ

Horští Židé, asi nejpočetnější skupina původního židovského obyvatelstva na Kavkaze, jsou jednoznačně ovlivněni prostředím a také svými muslimskými sousedy. Toto ovlivnění si nejlépe uvědomíme, když se podíváme na jejich životní styl a tradice. Jejich víra jim nikdy nebránila v tom, aby přejali tradice a kulturu, která byla vlastní velké části regionu, takže Horský Žid je na první pohled jen těžko rozeznatelný od svého muslimského souseda. Proto je důležité pochopit, co je všeobecně vlastní kavkazskému regionu (viz 1. kapitola), neboť až na malé výjimky, Horští Židé naplňují vše, co jsme si o kavkazských specifikách řekli.

Na rozdíl od Židů v Gruzii, byl jejich život vždy plně spojen s převažující muslimskou komunitou, zatímco v Gruzii šlo o komunitu křesťanskou. Horští Židé žijí ponejvíce v oblasti tvořící jakýsi „půlměsíc“, který se počíná v Baku a končí v oblasti Čerkesko- karačájevské. Tento „půlměsíc“ zahrnující takřka celý Velký Kavkaz a oblast na pobřeží Kaspického moře je domovinou Horských Židů po takřka 3.000 let a bude naším hlavním centrem zájmu.

5.1 Horští Židé a moderní svět

Tak jak historie postupovala, ocitali se pod různými tlaky a novými kulturními vlnami, které více či méně obohacovaly nebo naopak likvidovaly jejich kulturu a tradice. Zlomovým obdobím byla především doba nedávno minulá, počínající se na konci 19. století. Hlavním „problémem“, který od té doby ohrožoval existenci židovských osad, byly opakované pokusy donutit židovské obyvatele přijmout islám. Na konci 19. století se ale objevila nová hrozba, která z počátku vypadala jako příznivá změna. Mnoho Židů, kteří byli zkoušeni vpády z muslimské Persie, vítalo carské Rusko jako spasitele, který jim umožní žít v nábožensky příznivějším prostředí. Carské Rusko tomuto očekávání skutečně dostalo a pro Horské Židy nastalo mimořádně příznivé období. Cenou za tuto změnu byla nutnost, posílat část mužů na službu do carské armády, což ale Horským Židům nečinilo žádné obtíže. Města a vesnice s židovským osídlením vzkvétala, objevovalo se stále více bohatých židovských rodin, rostlo množství

synagog a objevila se i nová ješiva, kterou v Derbentu založil rabi Jaakov Jitzchaki⁴⁶.

Přelom století a první desetiletí 20. století byly ve znamení nárůstu sionismu. U Horských Židů byl sionismus spojován se zlepšením vztahů se západním židovstvem, které se do té doby často vyznačovaly jakýmsi „opovržením“ ze strany evropských Židů. K navázání vztahů přispělo zlepšení povědomí o kavkazském židovstvu a také prosazení jazyka Horských Židů „Juhuri“ (bývá nazýván Judeo-Tatština – „židovská tatština“) jako skutečného komunikačního prostředku – byly vydávány první noviny v tomto jazyce (Horské Echo, po 1. světové válce) a v roce 1909 se objevila první modlitební kniha přeložená do Juhuri. Sionismus silně ovlivnil i systém školství, neboť se počal klást větší důraz na hebrejskou gramatiku a aktivní znalost hebrejštiny, stejně jako se do středu pozornosti dostala studia věnovaná Palestině.

Během 1. světové války a také Občanské války v Rusku (1914-1921), Horští Židé toužili po opuštění oblasti a hromadném odjezdu do Palestiny. To se však podařilo jen malému počtu, neboť velmi záhy došlo k „sovětizaci“ a snahy o odchod byly blokovány. Děti ze židovských obcí navštěvovaly sovětské školy, které ale byly založeny na Juhuri a psalo se v nich hebrejskou abecedou. Horští Židé tedy oprávněně považovali tuto změnu za pozitivní, neboť došlo k růstu literárního bohatství a jejich identita nebyla nijak potlačována. Bohužel toto období netrvalo déle než do počátku 30. let. Tehdy vláda převzala zcela jiný systém politiky a židovská identita a kultura byla považována za nepřijatelnou. Hebrejská písmena byla nahrazena latinkou a poté cyrilicí, aby však nakonec byl jazyk Juhuri úplně zakázán. Nová vedoucí třída rozhodla, že Horští Židé nejsou součástí židovské populace a ve vazbě na jejich jazyk jim přiřkla íránský původ. Tento trend byl ještě posílen v období 2. světové války a spolu s ním nastal rozvoj antisemitismu a antisionismu v celém Rusku. Horští Židé, kteří se nemínili vzdát

---

⁴⁶ MIKDASH-SHAMAILOV, Liya (editor): Mountain Jews – Customs and Daily Life in the Caucasus, The Israel Museum, Jerusalem, 2002

své kultury, a mnoho z nich bylo přesvědčeno o platnosti sionistických myšlenek, se znovu hromadně připravovali na exodus do Izraele (1948). Hlavním popudem v jejich snažení byla výhra Izraele v šestidenní válce (1967), po níž následovala 70. léta symbolizovaná takřka „úprkem“ Židů z Kavkazu.

Migrace kavkazský Židů se tedy dala rozdělit na několik etap⁴⁷. První vlna byla zaznamenána již v období mezi lety 1865-1880, kdy hlavním hnacím motorem byly obtíže s radikální částí muslimského obyvatelstva na Kavkaze, ale i touha po návratu do „vlasti“. Finanční prostředky, které si tento přesun vyžadoval, pocházely jak od Horských Židů samotných, tak od bohatých židovských přispěvatelů jako byly Rotschildové nebo Baron de Hirsch.

Další vlna přišla na přelomu 19. a 20. století, kdy se mnoho Horských Židů připojilo k sionistickému hnutí. Postupně se stěhovali do Palestiny, část z nich měla prostředky na vykupování půdy a část z nich se účastnila bojů proti místním muslimům a britské vládě. Tato vlna posílena následky 1. světové války ještě zesílila na počátku 20. let, kdy se ročně stěhovalo do Palestiny až 175 rodin Horských Židů (šlo asi o 1.000 osob). V Palestině se chtěli věnovat především tomu, co jim bylo vlastní na Kavkaze, tedy zemědělství a chovu dobytka. Jejich zdatnost při lovu byla velkou výhodou při boji proti Britům i místním muslimům.

Poslední velkou vlnou byla právě 70. až 90. léta, kdy Horští Židé odcházeli především z ekonomických či politických důvodů. Na konci 90. let čítala populace kavkazských Židů v Izraeli více než 80.000 lidí, což je mnohonásobně více, než kolik má jejich komunita na Kavkaze. Přestože se dnes množství emigrujících Horských Židů snížilo a především v Ázerbájdžánu se jejich situace výrazně zlepšila, není asi pravděpodobné, že by se jejich kavkazská populace znovu „rozrostla“ do podoby z počátku 20. století.

Po celou dobu Horští Židé zakládali v Palestině/Izraeli samostatné vesnice (Be'er Ja'akov) nebo se alespoň snažili stěhovat do jedné čtvrti města a stavěli si

---

⁴⁷ MIKDASH-SHAMAILOV, Liya (editor): Mountain Jews – Customs and Daily Life in the Caucasus, The Israel Museum, Jerusalem, 2002

vlastní synagogy podle oblastí původu. Dnes největší komunitu nalezneme v Haifě⁴⁸, dalšími důležitými městy jsou Or Akiva, Hadera, Beerševa, Sderot, ale i Jeruzalém nebo Tel Aviv (poslední dvě jmenovaná města lákají především „moderní“ mladé emigranty)⁴⁹.

Vazbu na Horské Židy můžeme také často najít mezi velkými osobnostmi pocházejícími z ázerbájdžánské židovské populace, které se prosadili v celosvětovém měřítku (zdá se, že je židovský národ „pramenem“ mnoha mimořádných osobností), příkladem jsou: Bella Davidovič (pianista), Sarit Hadadová (popová zpěvačka), Garry Kasparov (šachista, z jedné poloviny Armén), Lev Nussimbaum (spisovatel), Pedazur Ašurov (hudebník a tanečník) nebo držitel Nobelovy ceny za fyziku Lev Landau.

5.2 Folklór Horských Židů

Jak jsme si naznačili již v úvodu, hlubší pojednání o tradicích a zvycích Horských Židů by přesahovalo možnosti i rozměr této práce, ale jsem si jistá, že následující informace týkající se folklóru Horských Židů nám pomohou uvědomit si, o jak vzácnou a nezvyklou populaci se jedná.

5.2.1 Centrum židovské obce – synagoga

Synagoga byla vždy důležitým symbolem židovské obce a je také zároveň místem, jehož výzdoba spojuje tradiční židovská pravidla s místními vlivy. Nejinak je tomu i v oblasti Horských Židů na Kavkaze, kde se tradiční pojetí stavby synagog mísí s místními lidovými tradicemi. Na počátku 20. století bylo v Dagestánu a Ázerbájdžánu 44 synagog, z nichž nejvíce bylo v městě Kuba (11), avšak dnes jich je méně než 10 v celé oblasti.

Kuba se honosila především svou centrální synagogou, která byla postavena v roce 1896 Židy, kteří sem přišli z perské oblasti Gilan⁵⁰. Tato synagoga však

---

⁴⁸ V Haifě je i mimořádně zajímavé Etnografické museum.

⁴⁹ MIKDASH-SHAMAILOV, Liya (editor): *Mountain Jews – Customs and Daily Life in the Caucasus*, The Israel Museum, Jerusalem, 2002, 158 str., ISBN 965-278-315-3

⁵⁰ Příloha č. 6

byla spíše rozšířením původní stavby a jejím stavitelem byla Hillel Ben-Hajim, který je spojován s mnoha místními synagogami. Hlavní místností je hala určená k modlitbám, která je čtvercového půdorysu o straně 17 metrů, přičemž každá strana nese 4 okna (dohromady 12 podle izraelských kmenů). Podlaha je pokryta koberci. Synagoga byla zbudována bez ženské sekce, takže ženy se pravděpodobně účastnily modliteb z nádvoří synagogy. Další mimořádnou synagogou byla tzv. Kuzari synagoga⁵¹ (dnes nefunkční), která byla postavena na počátku 20. století na malém návrší poblíž řeky. Jde o vícepatrovou budovu o půdorysu 14 x 22 metru. Její střecha je zdobena rohovými věžičkami a ve středu střechy se tyčí dvě věže ve tvaru stanu.

Další zajímavou synagogu nalezneme v dagestánském Derbentu⁵². Tato jediná synagoga z původních tří, je zajímavá především zářivě barevným interiérem, kdy především oblouk skrývající Tóru je vyveden v sytých barvách – zelené, purpurové, fialové a zlaté na tyrkysovém základě. Tak jako v jiných synagogách v oblasti, ani zde se nejedná stavbu z kamene, ale stavbu z valné části dřevěnou, jejíž podlaha je tak kryta koberci a ve vedlejším domě se zachovala místnost určená pro rituální porážku zvířat.

Synagogy v Oguzu či Buinaksku byly stavěny podle podobného vzorce. Součástí synagogy vždy bylo nádvoří, někdy uzavřené uvnitř budovy, na kterém se většinou scházely ženy. Stavby jsou převážně dřevěné s kamennými základy (Kuba - Kuzari) nebo cihlové (Buinaksk). Někdy se v jejich areálu nacházela fontána na očištění - umytí rukou a nohou (jako v mešitě). Stavby mají často velmi úctyhodné rozměry, jsou zdobeny věžičkami či pestrou malbou interiéru a neodmyslitelnou součástí jsou koberce na podlaze, obvykle místního původu. Především interiér byl otázkou lidového estetického cítění, které je zde plné barev a vzorů, takže většinou oplývá florálními motivy a barevnými nápisy či citáty z Tóry.

---

⁵¹ Příloha č. 5

⁵² Příloha č. 7

5.2.2 Umělecké předměty spojené s Tórou – ukazovátka a rimmonim

Příkladem řemeslné zručnosti a místního lidového umění jsou tato malá umělecká díla, která symbolizují úctu k Tóře. Rimmonim mají podobný tvar napříč celou oblastí a jsou ze stříbra. Nejstarší, která se zachovala, jsou z roku 1812, jsou stříbrná a mají malé skleněné vsadky⁵³. Jak sám název napovídá, mají tvar granátového jablíčka (Exodus 28:34) a jsou zdobeny florálními motivy. Typickou součástí jsou rolničky, které mají upozorňovat na to, že jsou lidé v přítomnosti posvátné Tóry. Především v době pozdější dochází ke zřetelnému oddělení horní a dolní poloviny jablíčka, přičemž každá z těchto polovin nese vlastní dekoraci (například horní polovina zvířecí motivy, dolní florální)⁵⁴. Na rimmonim se také objevují nápisy – citáty z Tóry či akrostichy s magickým účinkem.

Dalším náboženským předmětem, na němž se odrazila umělecká zručnost, jsou ukazovátka. Ukazovátka jsou obvykle spojená řetízkem a jejich zakončení má tvar malé ruky. Zdobena jsou nejen nápisy, ale i kamínky nebo barevným sklem a často patří k cennému dědictví.

Jak rimmonim tak ukazovátka nesou silný perský akcent. Jejich zakončení jsou často podobná střapcovitým slavnostním kokardám⁵⁵, které se na tyči nosily při průvodech v rámci islámských svátků. Nechybí ani figurální motivy, třeba jezdec na koni nebo motivy spíše islámského původu, jako například půlměsíc.

5.2.3 Amulety a pověry

Folklór kavkazských Židů vstřebal mnoho z pověr typických pro nežidovské okolí a tím se vytvořila jakási „druhá“ neoficiální víra. Věštectví a ochrana před zlými duchy byly nejčastější projevy víry okolních etnik, které

---

⁵³ Příloha č. 8

⁵⁴ Příloha č. 9

⁵⁵ Příloha č. 10

převzali i Židé. Navštěvovali vědce a léčitele, často muslimského původu, kteří pomáhali zahánět zlé duchy způsobující nemoci a předpovídali osud.

Velmi silná je i dnes víra v „uhranutí“, proti níž se lidé brání nošením amuletů. Tyto amulety chránící před „zlým okem“ obvykle sestávají z kousku uhlí a zrněk obilí v kousku látky nebo vlastnoručně psaných veršů Talmudu na stříbrné destičce. Nejčastěji se tyto amulety daly koupit u místního rabína nebo léčitele a jejich hlavním posláním bylo zachovat svému nositeli psychické a fyzické zdraví. Někdy však byly tyto amulety užívány jako magické věšebné předmět. Byly vhozeny do ohně za pronášení jmen „nepřítel“ a pokud vzplanuly a vybuchly, bylo jasné, že „nepřítel“ se pokouší nositele uhranout. Horší Židé také užívali věštby ze sklenice vody, do které se vhodil horký vosk nebo olovo. Také věřili, že pokud měl člověk výrazně barevnou duhovku (zelenou, modrou) bylo pro něj snazší někoho uhranout. Také lidé, kteří se nějak vymykali, byly podle Horských Židů možnými původci zlých duchů a nebylo dobré mít s nimi konflikty (mentálně či tělesně postižení, staří lidé žijící osaměle či sirotci). Mimořádnou moc měly i ustřižené vlasy a nehty, které se musely pečlivě zničit, aby nebyly použity k černé magii.

Přestože Horší Židé byli oddanými následníky Hospodina, zahrnoval jejich svět i působení nekalých přírodních sil (více viz 1. kapitola) a tyto síly bylo zapotřebí zkrotit. Mimořádnou moc měly především kovové předměty, které mohly člověka ochránit před setkáním se zlým duchem zvaným *Še'atu*. Věřilo se, že tento duch číhá v noci na cestách, poblíž vody a v lesích. Také se potuluje kolem domů a trestá nepozornost obyvatel – například pokud žena koupala dítě, musela mít v blízkosti vaničky kouzelný kovový amulet, aby zabránila utopení dítěte.

Ženský duch se jménem *Num-ne-gir*⁵⁶ („jejíž jméno nesmí být řečeno nadarmo“) byl spojován s domácím štěstím a plodností a jeho jméno se nesmělo

---

⁵⁶ MIKDASH-SHAMAILOV, Liya (editor): *Mountain Jews – Customs and Daily Life in the Caucasus*, The Israel Museum, Jerusalem, 2002

vyslovovat nadarmo. Tento duch se mohl snadno rozzlobit a k jeho utišení byly zapotřebí projevy vzájemné lásky mezi rodiči a dětmi, partnery nebo pohostinnost vůči cizinci. Pokud tyto projevy ustaly nebo se dokonce konalo proti vzájemné lásce a pohostinnosti, byli aktéři potrestáni neplodností či ztrátou rodinného štěstí.

Mnoho pověr a zlých duchů je spojováno s obdobím těhotenství, kdy těhotná žena neměla sama opouštět dům a měla se venku pohybovat vždy jen s doprovodem. Zlý duch *Ser-ovi (Matka vody)* mohl „číhat“ na ženu poblíž vody a dokonce ani „netěhotná žena“ neměla stát ve vodě s nohama rozkročenýma, neboť takto se mohla narušit plodnost ženy nebo do ní mohl tento duch vstoupit. Pokud žena zůstala doma dlouho sama, mohl tento duch nabýt podoby příbuzného a vstoupit tak k ženě, vyčkat pod přikrývkou na posteli a v noci ženě „vyhlodat“ vnitřnosti. Amulety se také často připínaly dětem, což je mělo ochránit od zlých duchů, smrti nebo utonutí.

Uctívaly se také dobré síly přírody jako první jarní déšť, také se ale prováděly magické rituály, které měly zamezit kalamitám nebo náhlému vzplanutí ohně. Při prvním jarním dešti rodiče posílaly děti, aby nahé běhaly v dešti, což mělo přispět k jejich zdravému vývoji a nasbíraná dešťová voda z tohoto deště se pak užívala ke koupelím pro dospělé.

Oheň byl pro Horské Židy mimořádně důležitý, neboť byl centrem domu a silnou přírodní mocí. Zdá se, že pohled na tento přírodní element byl ovlivněn zoroastrismem. Oheň byl považován za očistný a vykuřování byl typický očistný rituál, často spojený i s předchozím působením vody.

Jak vidíme, víra byla obohacena místními zvyky a usmiřovací rituály vůči místním duchům byly typickou součástí každodenního života.

5.2.4 Oblečení a šperky

Poslední oblast, na kterou se zaměříme, bude otázka oblékání a zdobení se. Podle oblečení totiž nejlépe uvidíme, jak byli Horští Židé podobní svým

nežidovským sousedům a také si uvědomíme, jak se vymykali v rámci ostatní židovské populace.

Oblečení žen i mužů hýřilo barvami a vzory a bylo doplněno velkým množstvím šperků⁵⁷. Ženy nosily širokou a dlouhou bavlněnou spodní košili s hlubokým výstřihem, která sahala až na zem. Tato „spodnička“ byla překryta blůzou vyrobenou z hedvábí s barevnými vzory, která byla od pasu dolů řasená. Přes tyto dvě vrstvy ženy nosily různé kabátce zvané *gobo*⁵⁸, které byly bavlněné, hedvábné nebo vlněné (podle počasí), v pase stažené a tvořily dojem kabátku a vpředu rozevřené sukně. Rukávy byly zdobeny korálky a zlatými nebo stříbrnými stuhami. Pod prsy nebo kolem pasu ženy nosily silný kožený či stříbrný pás, který měl ještě více zdůraznit siluetu. Také se často pod *gobo* nosily široké kalhoty, jejichž zdobené konce vykukovaly z jeho spodního lemu. Součástí oblečení také byly šátky a šály různých barev, často se střípci, které ozvlášťovaly oblečení a kryly vlasy.

Mužské oblečení bylo typicky kavkazské⁵⁹, neboť sestávalo z kožešinové pokrývky hlavy (známé jako *papacha*), volné bílé košile nahrazující spodní prádlo, druhé barevné košile s límcem, kalhot a tmavého vlněného kabátu s mírným řasením, který je všeobecně znám jako *čerkeska*. V tomto oblečení se židovský muž nijak nelišil od svého souseda. Muži také zpravidla nosili pásek, který byl tenčí než ženský a za něj byla zasunuta dýka či nože. Pokud muž nosil běžně palnou zbraň (většina bohatších mužů palnou zbraň měla), byl pásek rozšířený a po jeho obvodu byly zásobníky na náboje.

Provedení pásků, obzvláště ženských⁶⁰ nebo mužských na náboje⁶¹, bylo velmi zdobné, hraničící se šperkařstvím. Na pásky se často našívaly mince a

---

⁵⁷ MIKDASH-SHAMAILOV, Liya (editor): *Mountain Jews – Customs and Daily Life in the Caucasus*, The Israel Museum, Jerusalem, 2002

⁵⁸ Příloha č. 11

⁵⁹ Příloha č. 12

⁶⁰ Příloha č. 13

především přezka byla malým uměleckým dílem, pro které se používala filigránová technika. Na páscích často nalezneme věnování nebo podpis majitele.

Šperky, které byly typické spíše pro ženy, byly vyráběny většinou ze zlata a nejčastěji se nosily řetízky s přívěšky a náušnice. I zde našla své uplatnění křehká filigránová technika, spolu s tvorbou různě tvarovaných korálek, které se pak navlékaly do podoby náhrdelníků.

Oblečení, především u žen, mělo tradiční orientální nádech, jeho sytá barevnost a četnost vzorů potvrzovala perský vliv a bohaté šperky zdůrazňovaly krásu žen. Muži byli typičtí kavkazští „Džigiti“, jejich viditelná zbroj jim dodávala důstojnost a jejich silueta je nezaměnitelným symbolem hrdosti.

---

⁶¹ Příloha č. 14

ZÁVĚR

Svou práci jsem koncipovala jako pojednání o židovské populaci na Kavkaze. Poměrně rozsáhlý úvod týkající se Kavkazu, jeho kultury a historie, je v tomto případě nezbytný. Pouze pokud pochopíme prostředí, dokážeme následně porozumět vývoji židovské populace v oblasti a formování její kultury. Velká část práce je věnována historii, kdy jsem se opět snažila vytvořit komplexní obraz, nikoliv pouze sledovat jedinou linii. Protože je Kavkaz velmi pestrým prostředím, jak po stránce kulturní či etnické, tak náboženské, je třeba neopomínat ostatní vlivy.

Z pohledu historie měla práce dva mezníky, Chazarskou říši a posledních 150 let historie. Oba tyto mezníky ovlivnily kavkazské Židy a přinesly jim mnoho nového. Chazarská říše není příliš známá, což je velká škoda, nejen pro pochopení židovské populace „uvnitř“ muslimské většiny, ale také proto, že ve své době, to byla jedna z největších velmocí.

Také jsem se snažila o pružné překlenutí doby mezi Chazarskou říší a 19. stoletím, neboť tato doba není příliš dobře zdokumentována. Jako „spojnici“ jsem zvolila rozbor jednotlivých skupin Židů na Kavkaze, o nichž bylo známo, že jsou z historického hlediska ty nejpůvodnější v oblasti a můžeme tedy bez obav předpokládat, že obě zmíněné éry spojují.

Práce je zakončena částí, která se věnuje úzeji jedné z výše zmíněných skupin – Horským Židům. Vybrala jsem si je nejenom proto, že jsou nejpočetnější skupinou, ale především proto, že jejich populace vždy ovlivňovala to, co se kolem ní dělo. Nikdy nebyla izolována od společnosti, nesídlila v ghettech, naopak vstřebávala vlivy okolí a sama se jimi obohatila.

Práce se zakládá především na dostupných pramenech, kterým jsem připustila teprve až po pečlivém prozkoumání jejich vlastní autenticity. Protože jsem zatím nemohla v této oblasti využít vlastní zkušenosti nabyté poznáváním Kavkazu, doplnila jsem práci alespoň o ty znalosti, které jsem získala během studia na Filozofické fakultě UK.

Kavkazští Židé jsou často neoprávněně považováni za jakousi nezcela „židovskou“ skupinu. Často jsou vnímáni jako neprávoplatní židé, kteří jsou již příliš „kontaminováni“ nežidovským okolím. Já se naopak domnívám, že jejich schopnost, podržet si v sobě to „židovské“ navzdory okolí, je činí zcela právoplatnými následovníky židovské tradice a jsem moc ráda, že i v dnešních „globalizovaných“ poměrech je možné najít natolik specifickou židovskou populaci.

Vím, že jsem již v úvodu naznačila, že mne velmi zajímá otázka „spolužití“ rozdílných náboženství a nyní snad mohu vyjádřit přání, abychom se trochu více inspirovali těmi historickými momenty, kdy náboženská nebo etnická příslušnost nebyla „jablkem sváru“. S trochou nadsázky je možné říci, že bychom mohli převzít to málo, co nám doposud Chazaři zanechali. Jejich touhu po stabilním prostředí, které není ohroženo rozdílným původem těch, kteří jej obývají. Pokud se nám podaří dosáhnout oné „flexibility“, která byla jejich správě a vládnoucí vrstvě vlastní, můžeme očekávat jen pozitivní změny. Kdysi jsem slyšela zajímavý názor, že pokud je „domácí“ kultura dost silná a mezi lidmi „oblíbená“, není zapotřebí obávat se toho, co přinesou „cizí lidé“, neboť ti mohou „domácí“ jen obohatit, nikoliv pohltnout.

Doufám tedy, že jsem čtenáři toto mimořádné téma nejen přiblížila, ale že jsem ho pro něj i trochu nadchla.

SUMMARY

The diploma thesis deals with the topic of the Caucasian Jews. The thesis is shared into four main parts. First part is focused on the Caucasus – its specific culture, ethnic and religious diversity. Only if we understand the versatility of Caucasian region we can comprehend the local Jewish population.

The second and bigger part of thesis attends to Caucasian history. My view is wider than only the Jewish population because we have to see the region as complex. I explain the beginning of Caucasian Jews, their origin and their position in the region. After that, the attention is focused on the era of the Caucasian Albania, an important ancestor of power in Caucasus. The next step is the Khazar Empire, where I start from their migration and first “steps” in the new homeland and then I moved to the period of Arab and Byzantine commotion. The crucial point is the conversion to Judaism. Because we don’t know why they decided to change the common faith I offer my theory which is consistent with dominant scientific view. I also try to answer mainly these questions: Are the Caucasian Jews posterity of the “lost tribes”? Are the Khazars ancestors of Ashkenazim? What group of Caucasian Jews can we perceive as connection between ancient and contemporary Jewish population?

Next part of thesis deals with local Jewish groups – the Mountain Jews, Krymchaks, Georgian Jews and Kurdish Jews. The Mountain Jews, or Juhur as they called themselves are one of the oldest Jewish communities. I try to explain their contemporary position and show how much they are influenced by the Russian and Soviet policy. I also follow the line of migration to Israel and the connection of the Mountain Jews in the Zionistic movement, which was quite intensive.

The last part of my thesis is fully concentrated on the Mountain Jews and some parts of their folklore. I would to get in more deeply but the extent of work doesn’t allow that, so I preferred the topics about clothing, synagogue

construction and belief. Those issues illustrate well how different the Mountain Jews are.

The main target of my thesis was to open this “field” to other people because the consciousness about Caucasian region and its rarities isn’t high. I hope that my work will offer good source for next research and bring new light to this covered part of Jewish history.

POUŽITÁ LITERATURA

Prameny:

MIKDASH-SHAMAILOV, Liya (editor): Mountain Jews – Customs and Daily Life in the Caucasus, The Israel Museum, Jerusalem, 2002, 158 str., ISBN 965-278-315-3

Zápisky z předmětu Kavkazské obyčejové právo, FF UK (rok vykonání atestace 2007/2008), vedoucí dr. Petra Kohoutková

GUMILJOV, Lev Nikolajevič: Objevení země Chazarů, Mladá fronta, Praha, 1971, str. 176

KOESTLER, Arthur: The thirteenth tribe – The Khazar Empire and its heritage, Picador, London, 1983, 224 str., ISBN – 0-330-25069-8

AL-MASUDÍ: Abu l-Hasan Ali: Rýžoviště zlata, doly drahokamů, Odeon, Praha, 1983, str. 746

LANGE, Nicholas de: Svět Židů, Knižní klub, Praha, 1996, 240 str, ISBN 80-7176-325-10

Sekundární literatura:

AXWORTHY, Michael: Dějiny Íránu, NLN, Praha, 2009, 319 str., ISBN 978-807-106-994-200

MAREK, Jan: Dějiny Afghánistánu, NLN, Praha, 2006, 408 str., ISBN 80-7106-445-9

LEWIS, Bernard: Dějiny Blízkého Východu, NLN, Praha, 2003, 400 str., ISBN 80-7106-161-300

ROUX, Jean-Paul: Dějiny Střední Asie, NLN, Praha, 2003, 440 str., ISBN 80-7106-867-9

Elektronické prameny:

http://azer.com/aiweb/categories/magazine/ai111_folder/111_articles/111_news_synagogue.htm (staženo 2. 5. 2009)

<http://www.fordham.edu/halsall/source/khazars1.html>

http://www.familyreedna.com/pdf/43026_Doron.pdf

<http://www.juhuro.com/pages/english/english03.htm> (staženo 11. 10. 2007)

<http://www.khazaria.com/mountainjews.html> (staženo 17. 3. 2009)

<http://www.mountain-jews.co.il/History/History6.htm> (staženo 20. 1. 2006)

<http://www.mountain-jews.co.il/History/History5.htm> (staženo 20. 1. 2006)

<http://www.mountain-jews.co.il/History/History21.htm> (staženo 20. 1. 2006)

<http://www.jewishencyclopedia.com> – hesla Armenia, Caucasus (staženo 2. 5. 2009)

<http://en.wikipedia.org/wiki/Radhanites>

http://en.wikipedia.org/wiki/Jewish_military_history

http://en.wikipedia.org/wiki/Khazar_Correspondence

http://en.wikipedia.org/wiki/Khazar_language

<http://en.wikipedia.org/wiki/Khazars>

<http://en.wikipedia.org/wiki/Krymchaks>

http://en.wikipedia.org/wiki/Juhuri_language

<http://en.wikipedia.org/wiki/Tats>

<http://en.wikipedia.org/wiki/Jews>

<http://en.wikipedia.org/wiki/Caucasus>

<http://en.wikipedia.org/wiki/Azerbaijan>

http://en.wikipedia.org/wiki/Azerbaijani_Jews

http://en.wikipedia.org/wiki/Mountain_Jews

http://www.eki.ee/books/redbook/mountain_jews.shtml

<http://www.everyculture.com/Russia-Eurasia-China/Mountain-Jews-Marriage-and-Family.html>

<http://www.geocities.com/ayatoles/>

<http://www.khazaria.com/> (veškeré dostupné odkazy)

<http://www.khazaria.com/khazar-images.html>

<http://www.khazaria.com/sarkel.html>

<http://www.khazaria.com/mountainjews.html>

<http://www.khazaria.com/kuzari/excerpts.html>

<http://www.juhuro.com/http://afp.google.com/article/ALeqM5hpmf-6K4GQYBz3WzP1OrLdU2Lg1Q>

<http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/127483>

<http://www.eki.ee/books/redbook/tats.shtml>

http://en.wikipedia.org/wiki/Leo_IV_the_Khazar

http://azer.com/aiweb/categories/magazine/62_folder/62_articles/62_mountainjews.html

<http://www.megaone.com/nbulgaria/bulgaria/risala.htm>

http://www.chabad.org/news/article_cdo/aid/1036/jewish/Mountain-Jews-Of-Caucasus-Cling-To-Traditions.htm

http://tiscali.cz/trav/trav_center_050207.819713.html

<http://fiser.blog.respekt.cz/c/35245/Salom-Guba.html>

<http://www.ozzogar.bloguje.cz/713752-valka-v-gruzii-a-kdo-to-vlastne-na-kavkaze-vsechno-zije.php>

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Jazyková a etnická mapa Kavkazu (mapa)

<http://en.wikipedia.org/wiki/Caucasus>

Příloha č. 2: Mapa Kavkazu s centry, kde žijí Horští Židé (mapa)

MIKDASH-SHAMAILOV, Liya (editor): Mountain Jews – Customs and Daily Life in the Caucasus, The Israel Museum, Jerusalem, 2002

Příloha č. 3: Mapa Chazarska, vyznačuje celou oblast získanou v době rozkvětu (mapa)

<http://www.fordham.edu/halsall/source/khazars1.html>

Příloha č. 4: Mapa Chazarska v době největší slávy a následného úpadku (mapa)

<http://www.fordham.edu/halsall/source/khazars1.html>

Příloha č. 5 (nahore): Synagoga Kuzari, Kuba, Ázerbajdžán, foto v roce 2000 (scan)

MIKDASH-SHAMAILOV, Liya (editor): Mountain Jews – Customs and Daily Life in the Caucasus, The Israel Museum, Jerusalem, 2002

Příloha č. 6 (dole) : Synagoga Gilah, Kuba, Ázerbajdžán, foto v roce 1944 (scan)

MIKDASH-SHAMAILOV, Liya (editor): Mountain Jews – Customs and Daily Life in the Caucasus, The Israel Museum, Jerusalem, 2002

Příloha č. 7 : Barevný interiér synagogy, Derbent, Dagestán, foto v roce 1994 (scan)

MIKDASH-SHAMAILOV, Liya (editor): Mountain Jews – Customs and Daily Life in the Caucasus, The Israel Museum, Jerusalem, 2002

Příloha č 8/9/10(zleva): Nejstarší rimmonim (1812), rimmonim s figurálními motivy s perským vlivem, slavností kokardy užívané při islámských průvodech (scan) MIKDASH-SHAMAILOV, Liya (editor): Mountain Jews – Customs and Daily Life in the Caucasus, The Israel Museum, Jerusalem, 2002

Příloha č. 11 : Ženské tradiční Gobo (scan)

MIKDASH-SHAMAILOV, Liya (editor): Mountain Jews – Customs and Daily Life in the Caucasus, The Israel Museum, Jerusalem, 2002

Příloha č. 12 : Muž v tradičním oblečení Horských (scan)

MIKDASH-SHAMAILOV, Liya (editor): Mountain Jews – Customs and Daily Life in the Caucasus, The Israel Museum, Jerusalem, 2002

Příloha č. 13 : Ženský pásek ze zlata (scan)

MIKDASH-SHAMAILOV, Liya (editor): Mountain Jews – Customs and Daily Life in the Caucasus, The Israel Museum, Jerusalem, 2002

Příloha č. 14 : Mužský opasek s místy na náboje (scan)

MIKDASH-SHAMAILOV, Liya (editor): Mountain Jews – Customs and Daily Life in the Caucasus, The Israel Museum, Jerusalem, 2002